

BORBE 1. DALMATINSKE BRIGADE U DALMACIJI

BORBE U REJONU VRLIKE I CETINSKE DOLINE

Na području južne Dalmacije djelovala su dva partizanska odreda, Biokovski i Imotski, a na prostoru srednje Dalmacije također dva partizanska odreda, Splitski i Dinarski. U sjevernoj Dalmaciji djelovali su Sjeverodalmatinska grupa bataljona i dva odreda na području Bukovice i Knina i dvije samostalne čete. Formiran je štab kninskog sektora.⁸⁴⁾ Na ostrvima su djelovali manji partizanski odredi i grupe.

Partizanski odredi u Dalmaciji su aktivnim djelovanjem nanosili neprijatelju gubitke i ugrožavali primorski pojas. Italijanska komanda je nastojala da odbaci partizane što dalje od obale i da, koliko je moguće, spriječi širenje NOP u Dalmaciji. U napadima protiv partizana Italijani su angažovali četnike i ustaško-domobranske snage. Represalijama nad stanovništvom Italijani i četnici su nastojali da suzbiju širenje ustanka na području Dalmacije i da jačaju i učvršćuju četničke jedinice i njihovu vlast, naročito na području sjeverne Dalmacije — Knina.

Svi ti pokušaji ostali su bez rezultata. Italija je bila pred kapitulacijom. Zbog gubitaka na afričkom frontu i unutrašnjih problema njena vojska bila je demoralisana, pored ostalog i pretrpljenim gubicima u borbama protiv partizana. Ustaše u narodu Dalmacije nikada nisu imale jače uporište. Jedina realna vojno-politička snaga u Dalmaciji bila je Narodno-oslobodilačka vojska i narodna vlast, koja je imala veliki uticaj u narodu. Narodna vlast, pod rukovodstvom Partije, bila je u stanju da okupi narod i izvrši dobrovoljnu mobilizaciju za potrebe NOVJ.

U prvoj polovini avgusta 1943. godine 2. brigada 6. ličke divizije i Splitski partizanski odred oslobodili su Vrliku i dio Cetinske doline. Po oslobođenju Vrlike 2. lička brigada zatvorila je pravac prema Kninu i od doline Kosova polja. Splitski odred zatvarao je pravac Drniš — Vrlika.

Krajem avgusta 1943. godine Italijani i četnici pripremili su napad iz Knina i Drniša protiv jedinica NOV na području Vrlike. Namjera neprijatelja je bila da razbije snage NOV i da ih odbaci od Vrlike i iz Cetinske doline s ciljem uspostavljanja veze između garnizona Sinja i Knina dolinom rijeke Cetine i zavođenja četničke vlasti na području Vrlike.

Italijansko-četničke snage u jačini oko 3.000 vojnika, ujutro 22. avgusta 1943. godine, uz podršku artiljerije i minobacača, krenule su u koncentrični napad sa tri pravca prema Vrlici. Jedna italijanska kolona napa-

<4) Zbornik V. knj. 19. dok. 21, 54. 63.

dala je od Knina preko sela Polače, druga od Drniša komukacijom, a četničke jedinice iz doline Kosova polja preko planine Kozjaka i sela Maovice Italijanske snage koje su napadale od pravca Knina i Drniša zaustavili se u rejonu sela Polače jedinice 2. ličke brigade a jedinice Splitskog odreda zaustavile su one od pravca Drniša. Istog dana, četnička kolona koja je napadala iz doline Kosova polja preko Kozjaka uspjela je da odbaci djelovi 3. bataljona Splitskog odreda i da pred mrak ovlada selom Maovice – koti 1101 (Kunića) – kota 988 (Kuk). Ovim prodorom četnika bila je ugroženi Vrlika i lijevi bok i pozadina 2. ličke brigade. Štab 4. operativne zone procjenjujući novonastalu situaciju, odlučio je da u borbu uvede svoju rezervu, 1. dalmatinsku brigadu, na pravcu Vrlika – Maovice, da u sadržajstvu sa 3. bataljonom Splitskog odreda i djelovima 2. ličke brigade, brzini i energičnim napadom, razbije i odbaci neprijatelja prema Kosovu polju i Drnišu, i time odbrani slobodnu teritoriju na području Vrljike i Cetinski doline. O angažovanju 1. dalmatinske brigade i protivnapadu na tom pravcu štab 4. operativne zone obavjestio je štab kninskog sektora i naredio mu da sa svojim snagama djeluje u pravcu Knina.

Ujutro 23. avgusta brigada je izvršila napad na neprijateljske snage na liniji Kliština (kota 836) – Kuk (kota 988) – Kunića (kota 1101) – Gradina. U toku dana brigada je vodila oštre borbe protiv četnika koji su pružali jak otpor. Snažnim jurišem jedinice su uspjele da pred mrak razbiju četnike i da ih odbace prema dolini Kosova polja. Iako su jedinice 2. ličke brigade i Splitskog odreda uspjele da zaustave napad Italijan od pravca Knina i Drniša, i dalje su se zadržale na komunikaciji Vrlika – Drniš, u uporištu Sekavica (kota 825). I pored toga neprijateljska ofanziva na slobodnu teritoriju bila je slomljena, a njihove snage primorani da se povuku u garnizone. Prema italijanskom izvještaju, oni su u borbama protiv partizana imali 5 mrtvih, a četnici nekoliko mrtvih i nekoliko desetina ranjenih.

Poslije razbijanja italijansko-četničkog napada – štab 4. operativne zone ocjenio je da neprijatelj neće za izvjesno vrijeme preduzimati napade protiv jedinica NOV i POJ na sektoru Vrljike. Na osnovu takve procjene donio je odluku da na sektoru Vrljike za odbranu slobodne teritorije ostanu samo jedinice 2. ličke brigade i Splitskog odreda, a da 1. dalmatinsku brigadu uputi prema Sinju. Brigada je na putu prema selu Hrvače stigla noću 23. avgusta u selo Maljkovo, gdje je trebalo da prenoći. Još se jedinice nisu ni bile smjestile za prenoćište, stiglo je naređenje štaba 4. operativne zone da se brigada hitno vrati na sektor Vrljike. U međuvremenu četnici su odbacili jedinice Splitskog odreda i ponovo ovladali selom Maovice i izbili na ranije pomenutu liniju. Brigada je odmah izvršila pokret iz sela Maljkova prema selu Maovice i ujutro 24. avgusta, iz pokreta izvršila napad na četnike. Tog dana, vođene su žestoke borbe. Narocito, jer otpor pružili su četnici sa položaja: Kliština, Kuk i Kunića, nastojeći da ih po svaku cijenu zadrže kako bi u pogodnom momentu prešli u protivnapad i ovladali Vrlikom. Istog dana pred mrak jedinicama brigadi uspelo je da razbiju četnike i da ih odbace u dolinu Kosova polja i selo Stikovo. U tim borbama četnicima su naneseni veći gubici. Prva dalmatinska brigada imala je veliki gubitak, jer je u borbi protiv četnika u rejonu sela Maovice izgubila komesara 1. bataljona Milisava Đuranovića, koji je postavljen za političkog komesara 1. bataljona još u novembru 1942. godine, poslije oslobođenja Jajca.

Dok je 4. bataljon, u sadjejstvu sa 3. bataljonom Splitskog odreda i dijelovima 2. ličke brigade, gonio četnike prema Kosovu polju, 1. bataljon je u toku noći 25/26. avgusta izvršio napad na italijansko uporište na cesti Sekavica (kota 825) – Vrlika – Drniš. Na ovom položaju Italijani su izgradili zaklone i bunkere od kamena i pružili dosta jak otpor. Jednim manevrom jedinice bataljona su odbacile četnike prema selu Stikovo, i tako zaobišle italijanske položaje sa boka i iz pozadine i prisilile ih na povlačenje u pravcu Drniša. U tom noćnom napadu bataljonu je uspelo da zauzme italijansko uporište i da im nanese veće gubitke. Zaplijenjena su dva-tri ručna bacača, nekoliko pušaka, municija i ostala oprema. U rejonu Vrlike 1. brigada je imala 13 poginulih boraca i rukovodilaca.

Poslije akcija protiv četnika i Italijana u sastavu 1. dalmatinske brigade ušao je bataljon iz Mosorskog partizanskog odreda, kao njen 2. bataljon.

Taj bataljon nije imao komandanta pa je štab 1. dalmatinske brigade na tu dužnost postavio Marka Lagatora, koji je do tada bio komandir čete u 4. bataljonu brigade. Postavio je i sve komandire četa i neke zamjenike i jednog političkog komesara čete iz sastava brigade. Svi su oni bili sa ratnim iskustvom i politički izrasli rukovodioci. U bataljonu je bilo 20 članova KPJ, 12 kandidata i 28 skojevaca. Sa dokomandama starešina iz brigade svaka partijska organizacija u bataljonu je dobila po jednog do dva člana partije. Partijski i skojevski rukovodioci iz brigade ukazali su punu pomoć Bataljonu, što je imalo odraza na unapređivanje rada i stanja u bataljonu.

Štab 2. bataljona koji je došao u sastav brigade avgusta 1943, godine imao je ovakav komandni sastav: komandat Marko Lagator, rođen 1919. g. Hrvat, radnik. Politički komesar Vicko Grgin, rođen 1913. g. Hrvat, radnik. Zamjenik komandanta Ivan Cok, rođen 1906. godine, Slovenac, vojni službenik bivše jugoslovenske vojske. Zamjenik političkog komesara Ivan Romac, rođen 1918. godine, Hrvat, student. Intendant Bogumil Roje, rođen 1912. godine, Hrvat, radnik. Referent saniteta Ljubica Kardoš, rođena 1922. godine, Hrvatica, domaćica. Omladinski rukovodilac Boško Tomić.

– 1. *četa*: Komandir Ante Mikačić, rođen 1917. godine, Hrvat, radnik. Politički komesar Marko Aljinović, rođen 1922. g. Hrvat, zemljoradnik.

– 2. *četa*: Komandir Duro Kotaraš, rođen 1920. g. Srbin, zemljoradnik. Politički komesar Vinko Kaliterna, rođen 1921. g. Hrvat, radnik.

– 3. *četa*: Komandir Ante Vučica Ašim, rođen 1919. g., Hrvat, radnik. Politički komesar Duje Tadin, rođen 1920. godine, Hrvat, zemljoradnik.

Tada je brigada imala u svom sastavu pored 1. i 4. bataljona i prištabskih jedinica, koji su popunjeni novim borcima, i novi 2. bataljon, koji je bio sa manjim ratnim iskustvom.

Štab brigade je u to vrijeme formirao i zaštitni vod od 22 izabrana borca. Zadatak tog voda je bio da vrši zaštitu štaba brigade a ujedno da radom na idejno-političkom i vojnostručnom uzdizanju izrasta. Da bi se to postiglo, štab brigade je napravio plan idejno-političkog uzdizanja od 12 tema koje su držali članovi štaba brigade i političkog odjela. Materijali za te teme su štampani na šapirografu i svaki slušalac ih je posle preda-

vanja izučavao, a potom su držane debatne provjere kako je ko ovladao temama. Sličan plan je napravljen i za njihovo vojnostručno uzdizanje. Posle završenih programa ti drugovi su raspoređivani za vojno-političke rukovodioce četa.

Italijanski saveznici – četnici, kad su osjetili da bi moglo skoro doći do kapitulacije Italije, počeli su da se izvlače iz italijanskih garnizona i da se prikupljaju u obližnjim šumama ili selima iz kojih su sami bili. Četničke vođe dobro su znale da u slučaju kapitulacije Italije nisu u stanju da se održe u borbi protiv NOV bez pomoći okupatora, ali su htjeli da sačuvaju svoje snage. Procjenjivali su da se kapitulacijom Italije stvaraju povoljni uslovi za iskrcavanje anglo-amerikanaca na dalmatinsku obalu. U tom slučaju četnici odvojeni od Italijana sebe bi predstavili anglo-američkoj komandi kao borce protiv okupatora. Međutim, čim su djelovi njemačke 114. divizije, 8. septembra 1943. g., stigli u Knin, odmah su se priključili njima u borbi protiv NOVJ i sa Nijemcima ostali sve do kapitulacije Njemačke.

Za vrijeme boravka u rejonu Vrlike 1. dalmatinska brigada je razvila svestranu aktivnost za dalje podizanje vojničkog i idejno-političkog znanja i organizaciono sređivanje jedinica. Pošto su jedinice popunjene novim borcima kojima su nedostajala ta znanja, razvio se još intenzivniji vojnički i idejno-politički rad u jedinicama. Za ovladavanje vojnim znanjima izvođene su vježbe na osnovu ratnog iskustva starješina u jedinicama brigade i vojnog znanja 10 oficira bivše jugoslovenske vojske koji su dobrotvoljno došli u partizane iz Splita. Idejno-politički rad sa svim sastavom vršen je po planu. Uz to je stvoren plan za kulturno-zabavni rad po kojem su držana predavanja za dobijanje što šireg opšteg znanja. Organizovane su i priredbe za borce i narod izvođenjem prigodnih skečeva, »vrapca« i borbenih pjesama. Te priredbe su podsticale razvijanje borbenog raspoloženja i zajedničke aktivnosti naroda i partizana. Redovno su održavani i partijski i skojevski sastanci koji su doprinosili stvaranju čvršćeg jedinstva jedinica.

U to vrijeme njemačke snage pomjerale su se iz unutrašnjosti prema dalmatinskoj obali. Sto četrnaesta njemačka lovačka divizija prodirali je od Bihaća preko Lapca prema Gračacu i Kninu. Prema obavještenjima sa terena, jedna grupa Nijemaca već je stigla u Knin. Sedma SS diviziji »Princ Eugen« vršila je koncentraciju svojih snaga u Mostaru. Pomjera nje njemačkih snaga prema obali srednjeg Jadrana nagovještavalo je skoro kapitulaciju Italije. Namjera Nijemaca je bila usmjerena na to da izbiju na dalmatinsku obalu s ciljem organizovanja protivdesantne odbrane, naročito većih lučkih gradova, a u slučaju kapitulacije Italije, da razoružaju njihovu vojsku i onemoguće snagama NOVJ da dođu do italijanskog oružja i opreme. Po pristizanju Nijemaca u Knin moglo se očekivati da će na jadranskoj obali nastupati na pravcu Knina, Benkovca Zadra. Vjerovalo se da će neprijatelj svoje glavne snage usmjeriti iz Km na preko Drniša prema Splitu, a manje snage uputiti iz Drniša preko Muća na Klis i dalje za Split. Takode i njemačke snage iz rejona Moštara mogle su se kretati preko Imotskog prema obali.

Druga brigada 6. ličke divizije upućena je sa sektora Vrlike na pravcu prodiranja 114. njemačke divizije prema Gračacu i Kninu.

U toj situaciji štab 4. operativne zone raspolagao je: na području Vrljike 1. dalmatinskom brigadom sa tri bataljona i Splitskim odredom u jačini dva bataljona, kojima je komandovao Branko Dude; na pravcu Sinja dještvoovao je Dinarski partizanski odred; štab Kninskog sektora sa svojim snagama dještvoovao je na području Knina; Biokovski i Imotski partizanski odredi dještvovali su na području Biokovo – Imotski.

Na osnovu procjene situacije štab 4. operativne zone donio je odluku da svojim glavnim snagama zatvori pravac Knin – Drniš – Šibenik i Drniš – Perković – Split i da se na tim pravcima poruše saobraćajnice, naročito da se onesposobi za saobraćaj željeznička pruga Knin – Split. Odluka je predviđala da se posjednu najpovoljniji položaji za odbranu, ali da se neprijatelju ne pruža frontalni otpor. Aktivnom manevarskom odbranom trebalo je, naročito noću, napadati neprijatelja i tako mu nanositi gubitke. Splitski partizanski odred je dobio zadatak da zatvori pravac Knin – Vrljika – Sinj. Radi što bolje koordinacije borbi, odred je stavljen pod komandu štaba 1. dalmatinske brigade. Pošto je prethodno trebalo očistiti Petrovo polje od ustaša i Četnika, 1. dalmatinska brigada je u toku noći 8/9. septembra, likvidirala ustaško uporište u selu Kanjane (Kadina glavica). Te noći objavljena je kapitulacija Italije, što je potpuno izmjenilo situaciju u Dalmaciji. Tada je štab 4. operativne zone naredio štabu 1. dalmatinske brigade da hitno sa brigadom krene na Klis.

BORBE ZA KLIS

Nijemci su ubrzali pokret svojih snaga prema obali i pokušali da se što prije probiju u primorske lučke gradove.

Snage NOV i POJ koje su se našle u središtu događaja na području Dalmacije nisu bile dovoljne da bi mogle uspješno izvršiti zadatak koji je nametnula tadašnja situacija. Trebalo je raditi brzo i energično na razoružanju italijanske vojske, skloniti oružje i opremu da ga ne uzmu njemačke snage, zatvoriti najvažnije pravce koji vode iz unutrašnjosti ka obali i time spriječiti neprijateljskim snagama brzi prodor u primorske lučke gradove.

U Splitu je narod predvođen dobro organizovanim NOP uspio da razoruža italijansku diviziju »Bergamo« i da uspostavi novu narodnu vlast.

Prva dalmatinska brigada je 9. septembra stigla u rejon Klisa. Njen zadatak je bio da razoruža italijanski garnizon u Klisu i da posjedne položaje na Klisu koje su do tada držali Italijani. Držanje Klisa bilo je veoma značajno radi izvlačenja oružja i opreme sa područja Splita. Po pristizanju brigade u rejon Klisa raspored bataljona bio je: 1. bataljon u rejonu Blaca, 4. bataljon u rejonu sela Konjsko, 2. bataljon upućen je na Kočino brdo sa zadatkom da zatvori i kontroliše komunikaciju koja vodi od Sinja preko Dicma za Klis i Split i da se poveže sa Mosorskom četom koja se nalazila na prostoru između Klisa i sela Dugopolja.

Italijanske snage koje su u to vrijeme držale Klis bile su iz sastava divizije »Bergamo«. One su i dalje ostale u Klisu i na Markezinoj gredi.

Da bi privolio italijansku komandu u Klisu na predaju, štab brigade je stupio s njom u kontakt. Otpočeli su pregovori između italijanske ko-

LEGENDA :

Situacija 11/12. IX 1943.god.

naše jedinice

neprijateljske jedinice

Situacija 13/14. IX 1943.god.

naše jedinice

neprijateljske jedinice

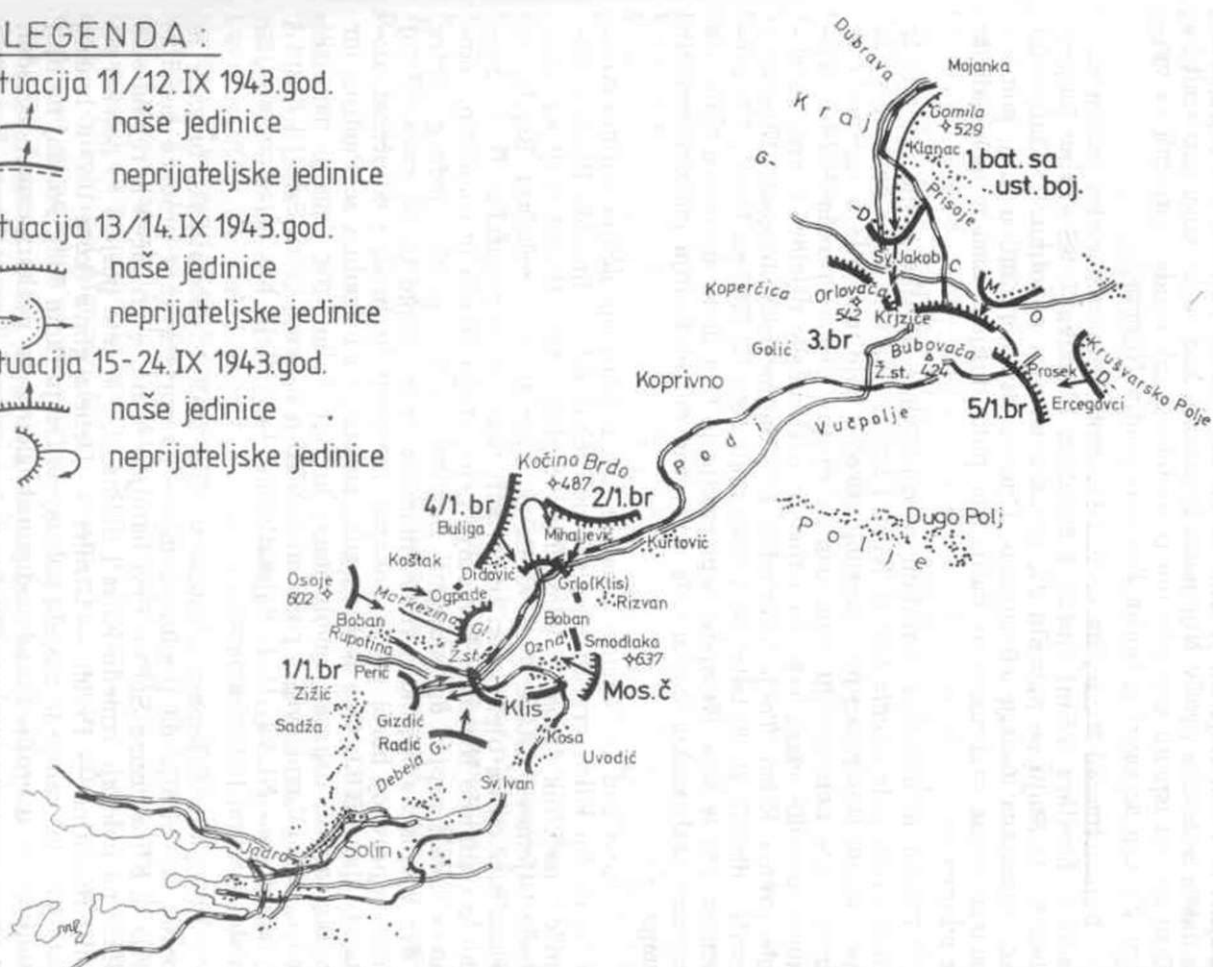
Situacija 15- 24. IX 1943.god.

naše jedinice

neprijateljske jedinice

mande i štaba 1. brigade oko predaje oružja i položaja na Klisu. Italijanima je bilo ponuđeno da se zajedno sa NOVJ bore protiv Nijemaca. Italijanska komanda u Klisu nije bila voljna da partizanima preda oružje i položaje i prihvatljivije im je bilo da obećaju da će se i oni boriti zajedno sa našim snagama protiv Nijemaca. Međutim, kad su Nijemci prodirali ka Klisu oni su ispalili dva plotuna iz minobacačkih oruđa i prestali sa vatrom. Sa tim se završila borba Italijana protiv Nijemaca.

Nijemcima se žurilo, pa su 9. i 10. septembra vazдушnim putem prebacili iz Mostara u Sinj ojačan 1. bataljon 13. puka 7. SS »Princ Eugen« divizije. U Sinju se nalazila 27. ustaška bojna i nepotpun 25. talijanski puk iz sastava divizije »Bergamo«. Cim su Nijemci stigli u Sinj, pomoću ustaške bojne razoružali su italijanski puk. Italijani nisu ni pokušali da se odupru.

Potom je njemački bataljon sa dijelovima ustaške bojne, krenuo iz Sinja preko sela Dicma prema Klisu i Splitu. Na tom putu nalazile su se male snage Dinarskog partizanskog odreda, koje nisu bile u stanju da se suprotstave neprijatelju i da uspore njegov prodor prema Splitu. Njemačko-ustaške snage lako su odbacile partizanske dijelove i brzo prodirale prema Klisu. To je iznenadilo i 1. dalmatinsku brigadu. Nijemci i ustaše odbacili su 2. bataljon i Mosorsku četvu sa Kočina brda i 11. septembra ušli u Klis. Namjera neprijatelja je bila da se probije u Split, da razoruža italijansku vojsku i da drži grad do pristizanja jačih njemačkih snaga.

Upravo kad su Nijemci i ustaše ušli u Klis, putničkim kolima su se iz Splita ka Klisu vraćali načelnik političkog odjela brigade Bogdan Novović i načelnik štaba 9. dalmatinske divizije Ante Biočić, koji su upali među Nijemce i ustaše. Vidjevši da su u bezizlaznom položaju, Bogdan je rekao Biočiću da bježi, a on će otvoriti vatru na neprijatelja. To je iznenadilo i zbunilo Nijemce. Pometnju neprijatelja Biočić je iskoristio, iskočio iz kola i uspio da pobjegne. Bogdan Novović je ubio jednog oficira i dva njemačka vojnika i time omogućio svom drugu da se spase. U toj neravnopravnoj borbi on je pokazao herojsku hrabrost i odlučnost, dostojnu člana KPJ. Ovo je bio veliki gubitak za brigadu i za Partiju, jer je Bogdan bio iskusan revolucionar koji se kalio kroz ilegalni partijski rad u staroj Jugoslaviji a posebno u NOB-u u Crnoj Gori, Srbiji i Bosni i u jedinicama NOVJ. U 1. dalmatinskoj brigadi je bio izuzetno omiljen među borcima i starješinama.

Po upadu Nijemaca i ustaša u Klis, štab 1. dalmatinske brigade je morao što hitnije da preduzme mjere na sprječavanju prodora neprijatelja iz Klisa prema Splitu. Prvi bataljon hitno je prebačen iz rejona sela Blace na položaje između Klisa i Solina, 2. i 3. četa posjele su položaj na liniji Rupotine – Perići – Gizdići – Debela glava (kota 167) a 1. četa bataljona još ranije je posjela položaj na Osoju (kota 602). Položaj na njoj Italijani su utvrdili. Pored podignutih zidova sa puškarnicama, izgrađen je jedan betonski bunker. Položaj je opasan bodljikavom žicom. Komanda čete je u bunker postavila teški mitraljez (»bredu«). Vatrom mitraljeza iz bunkera mogao se kontrolisati prostor Rupotina i cesta koja vodi iz mjesta Klisa prema Solinu. Zadatak bataljona je bio da po svaku cijenu spriječi prodor neprijatelja prema Solinu.

Četvrti bataljon posjeo je položaj na jugoistočnim padinama brda Koštak, prema zaseoku Grlo, sa zadatkom da zatvori pravac koji vodi od Muća prema Klisu. Drugi bataljon ostao je i dalje da drži položaj na Kočinom brdu, sa zadatkom da zatvori pravac koji vodi od Sinja preko Dicma za Klis. Mosorska četa zatvarala je pravac koji vodi od sela Kotlenice preko sela Dugopolja za Klis.

Tada je brigada imala težak zadatak da likvidira snage neprijatelja u Klisu i time oslobodi komunikaciju za saobraćaj, a ukoliko ne uspije da likvidira neprijatelja, onda da ga drži u blokadi i ne dozvoli mu prodor prema Splitu. Za likvidaciju njemačko-ustaških snaga u utvrđenom Klisu izgledi su bili minimalni. Snage neprijatelja bile su brojno i tehnički nadmoćnije, opremljenije od brigade. Njemački ojačani bataljon imao je 600–700 vojnika i 150–200 ustaša. Te snage neprijatelja posjele su i držale utvrđeno uporište Klisa. Prva dalmatinska brigada nije imala teško oružje kojim bi mogla razbijati betonske bunkere.

Nijemci su 12. septembra pokušali da se probiju iz Klisa duž komunikacije prema Solinu i Splitu, međutim naišli su na jak otpor 2. i 3. čete 1. bataljona. Prva četa bataljona sa Osoja tukla je puškomitraljeskom vatrom, a naročito preciznom vatrom tukao je u bok neprijateljsku kolonu teški mitraljez »breda«. Nijemci su pokušali da gađaju bunker i uspjeli da ispalje tri granate iz protivtenkovskog topa, ali nisu uspjeli da ga pogode. Gađanje bunkera onemogućila je posluga teškog mitraljeza. Vatrom je primorala poslugu na njemačkom topu da povuče svoj top u zaklon iz koga nije mogao da se gađa bunker. Jedinice 1. bataljona primorale su neprijatelja da se povuče u Klis.

Istog dana po padu mraka 1. brigada i Mosorska četa izvršile su napad na neprijateljsko uporište u Klisu. Raspored jedinica brigade za napad bio je: 1. bataljon sa 2. i 3. četom napadao je sa južne strane na mjesto Klis, a njegova 1. četa napadala je od Osoja grebenom Markezine grede na kotu 576, istočni dio Grede; 4. bataljon u sadjeystvu sa 2. bataljonom i Mosorskom četom napadao je sa sjeverozapadne i sjeverne strane na neprijateljsko uporište u zaseoku Grlo.

U noći između 12. i 13. septembra vodile su se žestoke borbe na svim pravcima napada. Jedinice brigade nastojale su da prodru u tjesnac Klisa. Težište napada je bilo na pravcu napada 4. i 2. bataljona. Zadatak ta dva bataljona i Mosorske čete je bio da prodru kroz tjesnac prema mjestu i tvrđavi Klis. Zadatak 1. čete 1. bataljona je bio da likvidira neprijatelja na koti 576. Neprijatelj je pružao veoma jak otpor iz utvrđenih položaja. Četvrti i 2. bataljon i Mosorska četa postigli su izvjesne rezultate i ovladali dijelom zaseoka Grlo. Međutim, neprijatelj je protivnapadom povratio izgubljene položaje. U borbi za kotu 576 poginuo je zamjenik komesara 1. čete Nikica Marinko. Poslije neuspjelog napada, pred svanuće, jedinice su se povukle na svoje položaje.

S obzirom na to da je neprijatelj vazdušnim putem prebacivao nove snage u Sinj, njihov pokret prema Klisu očekivao se uskoro. Još uvijek su se male partizanske jedinice nalazile na položaju prema selu Dicmu. Da bi se pojačala odbrana na liniji Križiće – Bukovača (kota 424), upućen je 2. bataljon sa položaja Kočino brdo na položaj Bukovača. Na položajima prema Klisu ostali su 1. i 4. bataljon i Mosorska četa.

Mogućnosti da se neprijatelj likvidira sa dva bataljona i jednom četom bile su skoro nikakve, pogotovu zato što su bili bez teškog oružja. Štab 9. divizije je naredio štabu 1. dalmatinske brigade da ponovi napad noću 13/14. septembra 1943. godine. Odluka štaba brigade bila je da izvrši napad sa rasporedom bataljona kao prethodne noći, sa težištem napada sa sjeverne strane na neprijateljsko uporište zaselak Grlo i kota 576. Četrvti bataljon i Mosorska četa napadali su sa sjeverne strane na uporište zaseoka Grlo.

U toku noći 2. i 3. četa 1. bataljona vodile su borbu za mjesto Klis, 4. bataljon i Mosorska četa nastojali su da razbiju neprijateljsku odbranu u zaseoku Grlo. Neprijatelj je na pravicima napada bataljona, vršio ispađe, ali su ga bataljoni odbacili u utvrđene položaje. Pored ponovljenih napada bataljona, nije bilo uspjeha. Poslije neuspjelog napada bataljoni su se povukli na polazne položaje. Međutim, situacija na pravcu napada 1. čete 1. bataljona bila je teža. Ona je takođe kao ostale jedinice krenula u napad grebenom Markezine grede na neprijateljsko uporište na istočnom djelu Markezine grede (kota 576) sa zadatkom da likvidira neprijatelja na toj koti. Istovremeno je i neprijatelj krenuo odatle grebenom Markezine grede s ciljem da napadne i likvidira 1. četnu na Osojima. Namjera neprijatelja je bila da odbaci četnu i posjedne Osoje i time obezbjedi desni bok svojim snagama prilikom prodora iz Klisa cestom prema Solinu i Splitu. Vatra sa Osoja im je smetala prilikom dotadašnjih pokušaja da se probiju u pravcu Solina. Zbog toga su Nijemci bili rješeni da zauzmu uporište 1. čete na Osojima.

Na pola puta između kote 576 i kote 602 na grebenu Markezine grede došlo je do sudara snaga neprijatelja i 1. čete 1. bataljona. Vodila se žestoka borba prsa u prsa. Četa je nastojala da odbaci neprijatelja prema Klisu, a neprijatelj da primora četnu na povlačenje. Pred zoru četa se rasporedila za odbranu uporišta na Osojima. Nijemci su pokušali da iz pokreta odbace četnu i da ovladaju kotom 602. Jakom vatrom i ručnim bombama borci su odbili napad neprijatelja. Nijemci su se poslije toga povukli. Očito je bilo da neprijatelj nema namjeru da se povuče, već je vršio pripremu za ponovni napad. Napad Nijemaca očekivan je pred svitanje, ali se to nije dogodilo. On je i dalje čekao iza žičanih prepreka. Četa je spremno čekala napad, borci su zauzeli zaklone iza debelog zida. Teški mitraljez i njegova posluga u betonskom bunkeru bili su spremni.

Oko osam časova, sa istočne strane pojavila se eskadrila od 6 »štuka«. Avioni su iznad Markezine grede napravili krug i zauzeli raspored za napad – pikiranje. Bilo je jasno da će se eskadrila aviona ustremiti na položaje čete i borci su očekivali svakog trena napad. Tada su avioni počeli da izbacuju svoj smrtonosni teret na položaj čete. Kamenje i komadi bombi letjeli su na sve strane, dim i plamen obavili su kotu 602.

Njemački piloti nastojali su da pogode bunker i unište teški mitraljez koji je njihovoj pješadiji zadavao mnogo nevolja. Bunker i poslugu u njemu spasila je samo slučajnost. Jedna avionska bomba od 200 kg koja je pala u neposrednoj blizini na sreću nije eksplodirala! Tako je bunker ostao čitav, a posluga na »bredici« ostala nepovređena. Po izručenju bombi avioni su prešli na mitraljiranje položaja čete. U tom paklu niko od boraca se nije pomjerio sa svog položaja. Poginula su četiri borca i nekoliko je ranjeno.

Još avioni nisu ni završili sa mitraljiranjem položaja čete, njemačka pješadija izvršila je juriš. Borci su ih spremno dočekali pješadijskom vatrom, a naročito iz automatskog oružja i ručnim bombama. Veliku ulogu u odbijanju napada neprijatelja odigrala je posada teškog mitraljeza sa nišandžijom Dušanom Pandžom. Preciznom vatrom iz »brede« on je sijač smrt. Mada su Nijemci besomučno napadali, ne osvrćući se na gubitke, nije im uspjelo da zaposjednu uporište. Bili su primorani da se ponovo povuku. U tom paklenom okršaju svi borci čete su se istakli. Pored toga, treba reći da se neobičnom hrabrošću i junaštvom isticao komandir voda Kaja Uvodić, rođen Klišanin, koji je sa bombama u rukama napustio zaklon i krenuo prema neprijatelju, ali je bio izrešetan mecima mitraljskog rafala.

Izgledalo je da Nijemci, i pored pretrpljenih gubitaka, nisu odustali od ponovnog napada, jer su i dalje ostali iza žičanih prepreka. Četa se spremala za protivnapad. Onda je komandant 1. bataljona zamolio komandanta 4. bataljona da sa položaja brda Koštak uputi dio svog bataljona u pomoć 1. četi na Osoje. Iz 4. bataljona upućen je jedan vod, koji je napao neprijatelja u njegov desni bok, u isto vrijeme kada je 1. četa izvršila protivnapad. Odlučnim napadom čete i voda neprijatelj je uz gubitke natjeran da se u neredu povlači prema Klisu. Bježeći grebenom Markezine grede, koja okomito pada prema Rupotini, nekoliko njemačkih vojnika survali su se niz strme litice.

U borbama u noći između 13. i 14. septembra neprijatelju su nanijeti osjetni gubici, oko 70–80 mrtvih. Četa je imala 5–6 poginulih boraca. U borbama za Klis posebno se istakao komandir 1. čete 1. bataljona Vaso Đapić, kao i čitava njena komanda upornošću, umješnošću i hrabrošću. Isto se može reći za cijeli 1. bataljon na čelu sa komandantom Bogdanom Stuparom.

Za vrijeme danonoćnih borbi oko Klisa sav rad je bio orijentisan prema konkretnoj situaciji za učvršćenje jedinica i za što veće uništavanje neprijatelja.

Kod sela Dugopolja septembra 1943. godine brigada je dobila ljudstvo za formiranje 5. bataljona, i to dvije čete iz Dinarskog partizanskog odreda i jednu četu od boraca iz raznih krajeva Dalmacije. U tom bataljonu postavljen je za komandanta Pero Bjelobrk, koji je bio do tada zamjenik komandanta 1. bataljona, a za političkog komesara Ivan Jandrić iz Dinarskog partizanskog odreda. Ostali vojno-politički rukovodioci vodova i četa uzeti su iz 1. i 4. bataljona. U bataljonu je bilo svega osam članova Partije, četiri kandidata i 16 skojevaca, pa je iz ostalih bataljona upućen jedan broj članova KPJ i SKOJ-a da bi se mogle oformiti partijske i skojevske organizacije u četama. Formiran je bataljonski biro i skojevsko rukovodstvo bataljona. Sa ovom dokomandom bataljon je imao 25 članova Partije, 28 kandidata i 42 skojevca i 280 boraca. Partijski i skojevski rad u njemu je dobro postavljen, isto tako i organizacija i rukovođenje, što se pozitivno odrazilo na stanje u bataljonu u sledećem periodu. Tada je 1. dalmatinska brigada imala četiri bataljona i prištabske jedinice. Kada je formiran 5. bataljon, formirano je i brigadno rukovodstvo SKOJ-a koje je potpomoglo razvitak SKOJ-a i njegovo osamostaljenje u brigadi.

Starješinski sastav 5. bataljona bio je:

– *Štab*: komandant Petar Bjelobrk, rođen 1915. g. Srbin, zemljoradnik. Politički komesar Ivan Jadrić, rođen 1920. g. Hrvat, radnik. Zamjenik komandanta Josip Zužulj, rođen 1923, Hrvat, radnik. Zamjenik političkog komesara Miloš Radojković, rođen 1921. g. Hrvat, ribar. Intendant Stipe Romac, Hrvat, radnik. Referent saniteta Zdenka Čulić-Varga, rođena 1923. godine, Hrvatica, domaćica:

– 1. *četa*: Komandir Vinko Grgin, rođen 1921. g. Hrvat, radnik. Politički komesar Ivo Novak, rođen 1920. g. Hrvat, radnik;

– 2. *četa*: Komandir Petar Bračulj Caruga. Politički komesar Pešo Lovrić;

– 3. *četa*: Komandir Ante Milićević. Politički komesar Marin Vukšić.

Poslije formiranja bataljon je upućen na položaj Prošek prema selu Krušvar. Na tim položajima bataljon je ostao dok su trajale borbe na Klisu i u selu Dicmu. Poslije pogibije rukovodioca politodjela brigade Bogdana Novovića brigada je ostala samo sa jednim članom politodjela Svetozarom Drecunom Svetom, koji je ubrzo premješten za zamjenika političkog komesara 4. dalmatinske brigade.

Četrnaestog septembra formirana je 3. dalmatinska brigada, i ona je odmah stigla na položaj prema selu Dicmo. U to vrijeme formirana je i 4. dalmatinska (Splitska) brigada, koja je držala položaje prema Omišu. Ovim je bilo završeno formiranje 9. dalmatinske divizije. U njen sastav ušle su 1, 3. i 4. dalmatinska brigada. Pristizanjem 3. dalmatinske brigade na položaj prema selu Dicmo 2. bataljon, koji je vodio uporne borbe na položaju prema Dicmu, vraćen je na položaj Kočino brdo, kako bi bio pojačan položaj prema Klisu.

Dok su se vodile borbe oko Klisa iz Splita došao je jedan bataljon sa ljudstvom sa Šolte pod vodstvom dr Aleksandra Franića kao naimenovanog političkog komesara. Pošto taj bataljon nije imao komandni kadar, štab 1. dalmatinske brigade je to ljudstvo podijelio na četiri dijela i prvi dio uputio u 1. bataljon, drugi u 2, treći dio u 4. a četvrti dio u 5. bataljon, a dr Aleksandar Franić je izabrao da ide s prvim dijelom u 1. bataljon.

Petnaestog septembra Nijemci su iz Mostara takođe vazdušnim putem prebacili jedan kompletan bataljon iz sastava 7. SS divizije u Sinj. Cim je stigao u Sinj taj bataljon je krenuo prema Klisu. Namjera neprijatelja je bila da se sa novim snagama probiju u Klis, a po spajanju sa snagama u Klisu da se probiju u Split. Međutim, snage neprijatelja stigle su iz Sinja u selo Dicmo. Njihov dalji prodor prema Klisu zaustavile su jedinice 3. dalmatinske brigade. U vezi sa prodorom novih njemačkih snaga od Sinja snage neprijatelja iz Klisa izvršile su ispad na položaj 2. bataljona i uspjele da zauzmu dio položaja na Kočinom brdu. Protivnapadom 2. bataljona i dijelova 4. bataljona neprijatelj je odbačen u Klis.

Vođenje upornih danonoćnih borbi 1. dalmatinske brigade oko Klisa pratio je i proživljavao čitav narod Solina i okolnih sela. I mlado i staro, i muško i žensko je za to vrijeme željelo da pruži podršku i pomoć boricima brigade. Skoro redovno se dešavalo da djevojka, žena, mladić ili stariji čovjek neopaženo prođe između neprijateljskih bunkera i donese boricima smokve, ribu, vino i nešto hljeba ili obavjest o namjerama neprijatelja. To su činili iako ni sami nijesu imali dovoljno hrane, a opasnost

za taj poduhvat je bila očita. To je borbe i starješine brigade još više obavezivalo da čine i nemoguće kako bi okupator i njegove sluge zaustavili u prodoru ka Splitu.

Dok su 1. i 3. dalmatinska brigada vodile borbe kod Klisa i Dicma u dolinu rijeke Cetine stigle su jedinice 1. proleterske i 4. krajiške divizije s ciljem da oslobode Sinj. Međutim, one nisu mogle da stignu n! vrijeme, prije no što neprijatelj u Sinju prikupi jake snage. Istovremene snage neprijatelja vršile su jak pritisak od Imotskog prema Trilju i Lovreću, a iz Knina prema Vrlici. Štab 1. proleterske divizije uputio je 1. proletersku brigadu da zatvori pravce Imotski – Zadvarje i Aržano – Trilj. Treća krajiška brigada upućena je na položaj prema selu Dicmo sa z! datkom da zajedno sa 3. dalmatinskom brigadom likvidira neprijatelja i rejonu sela Dicmo. Četvrta krajiška divizija morala je da dio svojih snagž orijentiše prema Kninu radi zatvaranja tog pravca. Ostale jedinice te divizije koje su angažovane u napadu na neprijateljsko uporište u Sinju nisu bile dovoljne, zbog čega napad nije uspio.

Četvrta krajiška divizija angažovana je bila u borbama sa 114. njemačkom divizijom koja je nadirala Cetinskom dolinom.

Po pristizanju na položaj prema Dicmu 3. krajiška i 3. dalmatinska brigada prešle su u napad da bi likvidirale neprijatelja u rejonu tog sela. Neprijatelj je pružao očajnički otpor, naročito iz kuća od kamena, koje je podesio za odbranu i pretvorio u bunkere. I pored upornog nastojanja brigade nisu uspjele da likvidiraju neprijatelja, iako su mu nanijele velike gubitke. Treća krajiška brigada je 19. septembra dobila naređenje oc štaba 1. proleterske divizije da se prebaci na sektor Sinja.

Štabovi 1. proleterske i 4. krajiške divizije poslije toga su odlučili d! likvidiraju snage neprijatelja u Sinju. Oslobodenjem Sinja produžila b se odbrana Splita, što je za NOVJ bilo veoma značajno. Međutim, do drugog napada na neprijateljsko uporište u Sinju nije moglo doći, jer su jake snage 7. SS divizije »Princ Eugen« prodrle od Imotskog prema Aržanu Trilju i prema Lovreću, a snage 114. njemačke divizije vršile su jak pritisak od Knina prema Vrlici. Tako se glavnina snaga 4. krajiške divizije morala orijentisati na taj pravac.

Pored iskusnih i prekaljenih ratnika 1. dalmatinske brigade, u njene redove su se svrstali i kalili u žestokim danonoćnim borbama oko Klisa dva novoformirana bataljona i brojni borci koji su popunili njen 1. i 4. bataljon i iz dana u dan izrastali u hrabre i uporne ratnike. Time je brigada postajala sve prodornija i ubojitija.

Prva dalmatinska brigada vodila je žestoke borbe za Klis. Sve pokušaje neprijatelja da se probije iz Klisa prema Splitu brigada je uspješna odbijala. Istovremeno je gotovo svake noći vršila napade na neprijateljska uporišta u Klisu, mada su mogućnosti za likvidaciju neprijatelja u Klisi bile veoma male. I pored toga, brigada je uspješno izvršila zadatak, jer je snage neprijatelja tu držala u blokadi od 11. do 26. septembra i time im onemogućila da prodru u Split. Brigada je u borbama za Klis imala poginulih 37 boraca i rukovodilaca.

Upornom odbranom jedinica 9. dalmatinske divizije omogućeno je organima narodne vlasti i društveno-političkih organizacija da mobilisu narod Splita i okolnih sela na razoružavanju italijanske vojske, prikupljanju oružja i ostale ratne opreme, kao i za njegovo izvlačenje iz bivših itali-

janskih garnizona na teren. Izvršena je masovna mobilizacija za NOVJ. Taj gigantski zadatak mogao se je izvršiti samo jedinstvenom borbom vojske i naroda.

Snage neprijatelja 7. SS divizije »Princ Eugen« i 92. motorizovanog puka prodirale su od Imotskog i dostigle liniju Lovreč – Studenci. Dva-deset četvrtog septembra neprijatelj je odbacio 1. proletersku brigadu sa linije Lovreč – Čista – Caporice – Aržano i spojio se sa snagama u garnizonu Sinj i u selu Dicmo, pa su zajedno produžile napad prema Klisu i Splitu 25. septembra. Neprijatelj je odbacio 3. dalmatinsku brigadu sa položaja prema selu Dicmo, a istog dana se spojio sa snagama u Klisu. Slijedećeg dana njemačke snage, uz podršku avijacije, napale su na položaje 1. dalmatinske brigade i uspjele da prodru ka Splitu.

U periodu šesnaestodnevne odbrane Splita od 9. do 26. septembra došlo je do punog izražaja jedinstvo naroda i vojske, a posebno raspoloženje masa za neposredno učešće i podršku jedinicama Narodnooslobodilačke vojske.

Ono što je posebno krasilo šire splitsko područje i grad Split izraženo je u masovnom dobrovoljnom javljanju građana mladih i starih, muškaraca i žena u borbene jedinice NOV. Došlo je do velikog priliva boraca u relativno kratkom vremenu. Vršena je popuna 9. i 19. dalmatinske divizije i formirane su 20. i 26. divizija i 8. dalmatinski korpus NOVJ.

Pri 1. bataljonu 1. dalmatinske brigade formirana je septembra 1943. godine italijanska četa, kao njegova 4. četa. od Italijana dobrovoljaca koji su po kapitulaciji Italije željeli da se bore u partizanskim jedinicama. Bilo ih je oko 70–75. Četa je poslužila kao jezgro za formiranje u 1. dalmatinskoj brigadi italijanskog partizanskog bataljona. Komandir 4. italijanske čete bio je Mario Host a politički komesar Hrvoje Culić.

Pod pritiskom snaga neprijatelja brigada se povukla prema Neoriću i Svilaji. Povlačenje brigade preko Svilaje i Dinare praćeno je velikim nevremenom i teškoćama na maršu.

Poslije prodora jakih neprijateljskih snaga od Mostara, Knina i Livna prema obali Dalmacije, naročito prema Splitu, jedinice NOV su krenule prema vrhovima Dinare. Poslije kraćeg odmora, sređivanja i popune jedinica na Dinari, štab 9. divizije je naredio 1. dalmatinskoj brigadi da se uputi preko sela Koljane prema Vještića gori i da produži preko sela Rujane u pravcu Livna. Prema planu Vrhovnog štaba 1. proleterska divizija sa krajiškim jedinicama trebalo je da oslobodi Livno, Duvno i Kupres. Za oslobođenje Livna trebalo je da sa 1. proleterskom divizijom učestvuje i 1. dalmatinska brigada. Drugog oktobra brigada je pod borbom izbila u rejon sela Prilike i Kablića. Tu je dobila zapovjest od štaba 1. proleterske divizije za napad na Livno.⁸⁵⁾

Napad na ustaško uporište u Livnu trebalo je da počne noću između 2. i 3. oktobra. Međutim, ustaško-dcmobranske jedinice napustile su Livno bez borbe i povukle se prema Posušju i Imotskom, tako da su jedinice NOV ušle u Livno bez otpora. Neprijatelj je takođe napustio Duvno i

^{M)} Zapovjest štaba 1. proleterske divizije od 2. X 1943. g. pottinjenim jedinicama za napad na Uvno (Zbornik IV, knj. 18. dok. 14).

Kupres bez borbe.⁸⁸⁾ Oslobođenjem tih mjesta stvorena je slobodna teritorija sa centrom u Livnu.

Poslije izbijanja na jadransku obalu i ovladavanja gradovima, neprijatelj je pristupio uspostavljanju svoje vlasti i organizaciji odbrane u posjednutim regionima.

Snage novoformiranog 8. korpusa sa osloncem na Dinaru i Biokovo držale su slobodnu teritoriju u Dalmaciji, sem nekoliko glavnih gradova. U rukama snaga NOV i POJ ostala su sva srednjodalmatinska ostrva sa Makarskim primorjem, sem grada Makarske.

Deveta dalmatinska divizija aktivno je djelovala na prostoru Posušje – Imotski – Aržano – Lovreć. Zadatak divizije bio je da aktivnim djelstvima ometa neprijateljske komuniciranje pravcima Imotski – Aržano – Sinj, Imotski – Lovreć – Cista – Provo i Imotski – Posušje – Duvno, istovremeno da se brani slobodna teritorija i pomogne da se ona proširi. Na ovom području sve jedinice divizije posebnu su pažnju posvećivale, pored vojničkom, i političkom djelovanju i okupljanju i pridobijanju narodnih masa ovog kraja.

Novoformirana 26. dalmatinska divizija branila je ostrva srednje Dalmacije sa poluotrvom Pelješcom. Dio snaga 26. divizije sa Imotskim partizanskim odredom djelstvovao je sa Biokova prema Imotskom. Makarski i Mosorski partizanski odred i djelovi 20. divizije djelovali su na zapadnom dijelu Biokova i na Mosoru i zatvarali pravac Baška Voda preko Brela za Sestanovac.

Stab 7. SS divizije »Princ Eugen« koncentrisao je svoje jedinice u Imotskom. Jedinice te divizije su vršile intenzivno komuniciranje na pravcu Mostar – Imotski i obratno i Cista – Provo – Sinj. I pored češćih prekida ovih komunikacija, neprijatelj je uspevao da obezbjeđuje pomenute pravce i produži pokret svojih dijelova.

Peti ustaški zdruk i dijelovi 1. domobranske pukovnije držali su položaje sjeverno i sjeverozapadno od Posušja na liniji Ričice – Vir – Orlov kuk (kota 1036) – Radovan (kota 1134) – Gradina (kota 1037). Na prostoru sela Trebištevo – Rakitno djelovala je seoska ustaška milicija. U selu Lovreć nalazilo se oko 200 ustaša, u selu Slivno oko 340 ustaša i u Vrgorcu oko 400 ustaša i domobrana. Jače ustaške i domobranske jedinice nalazile su se i u garnizonu Makarska. One su raspolagale sa oko 800 vojnika, dva topa 105 mm, 6 minobacača 81 mm, 10 lakih minobacača, uz ostalo pješadijsko naoružanje. Te ustaško-domobranske snage okupator je koristio za obezbjeđenje komuniciranja i odbranu posjednutih garnizona.

BORBE 1. BRIGADE NA PODRUČJU POSUŠJE – DUVNO

Stab 9. dalmatinske divizije izdao je naređenje 1. dalmatinskoj brigadi da se sa prostora Livna prebaci na položaje prema Posušju i poveže sa dijelovima 3. dalmatinske brigade u rejonu Aržana, da aktivnim djelstvom zatvori pravac Posušje – Duvno i ne dozvoli prodor neprijatelja od Imotskog preko Posušja ka Livnu i Duvnu, kao i da napadne i razbije

^{M)} Izvještaj Velike župe Hum 1 Zahumlje u Mostaru od 5. X 1943. g. o zauzimanju Livna i Duvna od strane jedinica NOV (Zbornik IV, knj. 18, dok. 183).

ustašku miliciju na području sela Trebištevo i Rakitno radi obezbjeđenja pozadine brigade.

Devetog oktobra brigada je stigla u rejon sela Vučipolje, sjeverno od Posušja, kada je štab brigade donio odluku da 1. i 5. bataljon zatvori pravac Posušje – Duvno – Imotski – selo Vir, a sa 2. bataljonom da zatvori pravac Imotski – Studenci – Aržano, dok je 4. bataljon dobio zadatak da razbije ustašku miliciju u selima Trebištevo i Rakitno.

Desetog oktobra bataljoni 1. dalmatinske brigade su dobili sledeće zadatke:

- 1. bataljon je posjeo odbrambene položaje na liniji Storka (kota 963) – Klenak (kota 988) – Crnovrh (kota 905) sa zadatkom da spriječi prodor neprijatelja iz pravca Imotski, Posušje ka Duvnu i da u pogodnoj prilici aktivno djeluje na Posušje;

- 5. bataljon posjeo je položaj na liniji Jelinak (kota 862) – selo Zagorje (kota 704). Zadatak bataljona bio je da spriječi prodor neprijatelja od pravca Imotski – Vir ka sjeveru, i da u pogodnoj prilici vrši napade u pravcu sela Vira;

- 2. bataljon produžio je pokret u pravcu Studenci sa zadatkom da pojača odbranu 4. dalmatinske brigade koja je djelovala na komunikaciju Studenci – Imotski sa ciljem ometanja pokreta neprijatelja na prostoru Studenci – Cista – Provo – Lovreć – Imotski i da razoruža ustašku miliciju i žandarmerijske stanice na tom prostoru;

- 4. bataljon produžio je marš ka selu Rakitno sa zadatkom da razoruža postojeću ustašku miliciju i likvidira žandarmerijske stanice. Po izvršenju tog zadatka sa djelom snaga da poruši komunikaciju na pogodnom mjestu u rejonu Crnodol – selo Vrancici, a sa glavninom snaga da posjedne položaje na Snježnici (kota 1191) i sa tih položaja sadjeluje sa 1. bataljonom;

- intendantura brigade sa svojim djelovima razmještena je u rejonu Roško polje.

U toku dana 10. i 11. oktobra neprijatelj nije ispoljio neke ozbiljnije namjere tako da je na položajima vladalo privremeno zatišje. Noću 11/12. oktobra 1943. godine 1. i 5. bataljon pošli su u napad na neprijateljske položaje, i to: 1. bataljon na Orlov kuk, a 5. bataljon na položaje u rejonu sela Vir. Iznenadnim i energičnim noćnim napadom bataljoni su razbili neprijateljsku odbranu i prisilili ga na povlačenje u pravcu Imotskog. U toku 12. oktobra zauzeli su Posušje i selo Vir. Znajući da su u Imotskom koncentrisane znatne neprijateljske snage, bataljoni nisu gonili neprijatelja, jer su očekivali neprijateljske protivnapade sa pravca Mostara i Imotskog. Zato su 1. i 5. bataljon posjeli povoljnije odbrambene položaje, i to: 1. bataljon Orlov kuk – Radovan, a 5. bataljon sjeverno od Vira.

Istovremeno je 4. bataljon ovladao selom Rakitno i likvidirao žandarmerijsku stanicu i razoružao ustašku miliciju. Po izvršenom zadatku bataljon je posjeo odbrambeni položaj na liniji Snježnica.

Četa 4. bataljona koja je upućena da presječe komunikaciju na prostoru Široki Brijeg – Posušje u rejonu Crnodol – selo Vraniće nije uspjela da izvrši zadatak jer su Nijemci obezbjeđivali komunikaciju kojom su se kretale brojne neprijateljske snage od Mostara ka Imotskom. Ne izvršivši zadatak, četa se povukla u sastav bataljona.

Drugi bataljon vodio je uporne borbe sa ustaško-domobranskim jedinicama u selu Rečica, a naročito protiv Nijemaca na komunikaciji Studenci – Lovreć kojom se kretala njemačka kolona.

Ustaško-domobranske jedinice koje su se povukle ispred 1. i 5. bataljona u Imotski prihvaćene su od Nijemaca i pripremljene za izvršenj protivnapada na brigadu sa ciljem oslobođenja komunikacije Mostar – Posušje – Imotski – Studenci.

Trinaestog oktobra ujutro neprijatelj je počeo sa napadom na položaje brigade. U napadu su učestvovala domobransko-ustaške i njemačke jedinice podržane artiljerijskom i minobacačkom vatrom. Naročito ja pritisak neprijatelj je ispoljio ka položaju 1. bataljona a nešto kasnije 5. bataljona. Cítav dan 13. i u noći između 13 i 14. oktobra brigada je vodil žestoke borbe. Prvi i 5. bataljon pod pritiskom neprijateljskih jedinica povukli su se na svoje ranije položaje na kojima su uspjeli da ih zaustavi Tako se 14. oktobra 1943. godine brigada ponovo našla na položajim Radovan – Orlov kuk, sjeverne padine sela Vir.

Na dostignutoj liniji ostali su domobrani i ustaše dok su se Nijeme povukli u garnizon Imotski. Neprijatelj je imao ograničen cilj – da odbac naše jedinice što dalje od komunikacija i na taj način obezbjedi slobodn kretanje naročito komunikacijom Mostar – Posušje – Imotski.

Vrijeme od 15. do 19. oktobra proteklo je bez nekih ozbiljnijih aktivnosti i svelo se na povremeno borbeno izviđanje.

U međuvremenu 2. bataljon 1. dalmatinske brigade koji se nalazi pod komandom 4. dalmatinske brigade vodio je žestoke borbe u rejon sela Račića i Podstrana i tek 21. oktobra smjenili su ga dijelovi 4. dalmatinske brigade i pošao je u brigadnu rezervu u rejon Zagorje, sjeverno o sela Vir.

Devetnaestog oktobra brigada je sa tri bataljona (1. 5. i 4) prešla napad na neprijateljske položaje selo Vir – Orlov kuk – Radovan. Izne nadnim i energičnim udarom razbila je neprijatelja i prisilila ga na povlačenje u pravcu Imotskog. Jedinice brigade ponovo su ovladale linijor Posušje – selo Vir. Nijemci su ponovo prihvatili ustaše koji su se povukli, izvršili njihovo sređivanje, te uz podršku artiljerijske i minobacačke vatre povelu u protivnapad da ovladaju prvobitnim položajima i na taj način otklone opasnost sa komunikacije. Artiljerijskom i minobacačkom pripremom uz angažovanje dijela njemačkih snaga, neprijatelj je uspeo da odbaci jedinice brigade na ranije položaje Storcka – Klenak-Crnovrh, sjeverno od sela Vir – selo Zagorje, gdje su jedinice brigade uspjele da zaustave neprijatelja.

Prva dalmatinska brigada vodila je uporne borbe na sektoru Posušje – Duvno od 10. do 23. oktobra. U tim borbama pretrpila je osjetne gubitke, naročito od dještva neprijateljske artiljerije i minobacača. Dještvo neprijateljske avijacije nije bilo ispoljeno, pa je i budnost od avioj- napada bila zanemarena. Dvadeset prvog oktobra pojavila su se iznenadno dva laka bombardera, »štuke«, i izvršila napad na brigadnu intendanturu kojom su joj prilikom nanijeti gubici u ljudstvu i materijalu. Nijemci su bili obavješteni o tačnom razmještanju brigadne pozadine.

Pored toga što je brigada bila borbeno angažovana i što je bila dosti razvučena po položajima, po jedinicama se odvijala idejno-politička i vojnostručna obuka, naročito sa novim borcima-omladincima koji su popu

nili brigadu. Posebno se vodilo računa da se borci upoznaju sa svojim naoružanjem da se priuče u ponašanju u borbi. Na idejno-političkom planu održavana su predavanja na kojima je borcima govoreno o ciljevima NOB. razvijanju drugarskih odnosa, jačanju bratstva i jedinstva, odnosu prema narodu i narodnoj imovini itd.

Za vrijeme borbi na sektoru Posušje – Duvno u 9. diviziji je formiran divizijski komitet KPJ koji je za sekretara komiteta izabrao zamjenika političkog komesara 1. dalmatinske brigade Mirka Novovića. Komitet je odlučio da se po brigadama posvjeti posebna pažnja izgradnji partijskih i skojevskih organizacija i idejno-političkom uzdizanju članova Partije i SKOJ-a i čitavog sastava brigade.

Duži boravak 1. dalmatinske brigade na sektoru Posušje – Imotski – Biokovo bilo je povoljna prilika da se 3. bataljon, koji se nalazio privremeno u sastavu 10. hercegovačke brigade još od 5. neprijateljske ofanzive, vrati u svoju matičnu jedinicu. Vrhovni štab NOV i POJ je naredio 10. hercegovačkoj brigadi da se ovaj bataljon prebaci preko rijeke Neretve i pošalje u sastav 8. korpusa. Bataljon je izbio na Neretvu, međutim u to vrijeme neprijatelj je sve prilaze i moguća mjesta prelaza stavio pod svoju kontrolu i obezbjedio prilično jakim snagama. Usljed toga 3. bataljon nije uspio da pređe na desnu obalu i ostao je i dalje u sastavu 10. hercegovačke brigade, a kasnije je ušao u sastav 2. dalmatinske proleter-ske brigade.

POKRET NA BOKOVO

S obzirom na to da su Makarsko primorje i sva srednjodalmatinska ostrva još uvijek bili slobodni, a Makarska bila vrlo podesna za povezivanje ostrva sa slobodnom teritorijom Dalmacije i dijela Bosanske krajine, Štab 8. korpusa donio je odluku da napadne neprijatelja u uporištu Makarska, uništi ustaško-domobransku posadu i na taj način oslobodi komunikaciju Makarska – Vrgorac i dalje na sjeverozapad ka Livnu.

Za taj zadatak određene su snage i sredstva novoformirane 26. divizije NOV i Makarski NOP odred. Imajući u vidu da brigade 26. divizije nemaju dovoljno borbenog iskustva iz borbi na veća naseljena mjesta, štab 8. korpusa je pridao 26. diviziji 1. dalmatinsku brigadu kaoiskusnu i borbeno prekaljenu jedinicu.

Noću između 23/24. oktobra 1943. godine 3. dalmatinska brigada izvršila je smjenu i posjela položaje 1. brigade, s tim što je 5. bataljon 1. brigade ostao pod komandom 3. brigade. Dvadeset četvrtog oktobra 1943. godine brigada je izvršila marš iz rejona Roško polje pravcem selo Studenci – istočni dio Biokova – selo Kozice, gdje je privremeno stavljena pod komandu 26. divizije. U rejonu Studenci pod komandu brigade stavljen je 1. bataljon 3. dalmatinske brigade, čiji su štab i borci poznavali teren i prilike na teritoriji Makarske.

Po pristizanju 1. dalmatinske brigade na Biokovo situacija se izmjenila, zbog čega je napad na Makarsku morao biti odgođen.

Dvadeset trećeg oktobra jače neprijateljske snage kombinovane sa kopnenim i pomorskim desantom otpočele su napad na poluostrvo Pelješac: jedan ojačani bataljon iz 118. divizije napadao je od Stona u pravcu Orebića duž komunikacije. U uvalama Kunova, Osobljava i Crkvice Ni-

jemci su iskrcali pomorski desant sa borbenom grupom iz sastava 7. S divizije »Princ Eugen«, koji su sačinjavali 3. bataljon 13. lovačkog puk 1. bataljon 14. puka sa pukovskim dijelovima kao ojačanjem i 3. divizionom 7. artiljerijskog puka 118. njemačke divizije.⁸⁷⁾

Napadom na poluostrvo Pelješac Nijemci su pristupili realizaciji svojih planova za posjedanje srednjodalmatinskih ostrva i dijela obale od Omiš do Metkovića. Nijemci su nastojali da obezbijede slobodnu pomorsku putanju duž obale da bi blagovremeno zaposjeli osjetljivi i neposjednuti dijelovi obale i pristupili organizaciji odbrane obale od eventualnog iskrcavanja saveznika. Time bi postigli i značajan uspjeh u prekidanju pomorske veze snaga NOV i saveznika. Taj plan Nijemci su izvodili postepeno dio po dio. Za njegovo ostvarivanje uglavnom su koristili snage početne grupacije.

U toj situaciji raspored 26. divizije bio je: 11. dalmatinska brigada i Imotski NOP odred djelovali su sa osloncem na Biokovo u pravcu Imotski – Vrgorac; 12. dalmatinska brigada držala je ostrvo Brač i Šolti 13. južnodalmatinska brigada branila je Pelješac dok je Makarski odred djelovao na teritoriji zapadnog dijela Biokova na pravcu Sestanovac – Lovreć; 8. dalmatinska brigada 20. divizije sa djelom Mosorskog NOB odreda djelovala je na području Mosora; 9. dalmatinska divizija bez 1. brigade i dalje je djelovala na prostoru Posušje – Imotski, a 1. dalmatinska brigada stigla je na sjeverni dio Biokova.

Pokreti i koncentracije neprijateljskih snaga navodile su na zaključak da neprijatelj priprema ofanzivu šireg opsega.

Dok su se na kopnu odvijala dejstva po komunikacijama i branila slobodna teritorija, na Pelješcu se razvila žestoka borba između snaga 13. dalmatinske brigade i njemačke borbene grupe. Kombiniranim napadom kopnenim djelom Pelješca od pravca Stona i pomorskim desantom i rejonu Kunova – Osobljava, neprijatelj je uspio da odbaci djelove 13. brigade i da ovlada linijom Osobljava – Pijavična i da nastavi prodiranje na zapadni dio Pelješca u pravcu Orebiča.

Novoformirana 13. dalmatinska brigada nije imala dovoljno borbeno iskustva. Velikom broju boraca ovo je bilo vatreno krštenje. To je neprijatelju omogućilo lakše i brže napredovanje. Očito je težio da što prije ovlada poluostrvom Pelješac, da izbije u Orebič i na taj način sebi stvori povoljne uslove za ovladavanje prije svega Korčulom.

S obzirom na to da je ranije štab 8. korpusa, uz saglasnost Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju, donio odluku da se brane ostrva srednje Dalmacije uključujući i poluostrvo Pelješac, štab 26. divizije odlučio je da pojača odbranu na Pelješcu, pa je prebacio dio snaga sa Korčule sa namjerom da sa 13. brigadom i tim ojačanjima, uz podršku savezničkih avijacije, protivnapadom zbaci neprijatelja sa Pelješca. I pored svih nastojanja, protivnapad nije uspio. Nijemci su ga uspješno odbili i produžili dejstva u pravcu Orebiča.

Do 28. oktobra neprijatelj je uspio da ovlada linijom Beličica (kota 334) – Lupine (kota 696) – Zaročje (kota 371). Izbijanjem neprijatelja na ovu liniju nastala je ozbiljna opasnost da će ovladati sa čitavim Pločimom.

lješcom i time dovesti 13. dalmatinsku brigadu u težak položaj i stvoriti uslove za produženje napada na ostrvo Korčulu koje su branile male snage.

Štab 26. divizije nije mogao neposredno da ispolji značajniji uticaj jer nije raspolagao jačim rezervama. Uz saglasnost štaba 8. korpusa, štab 26. divizije je odlučio da dio snaga 1. dalmatinske brigade preko Korčule prebaci na poluostrvo Pelješac sa ciljem da u sadejstvu sa 13. brigadom pređe u protivnapad i izbací neprijatelja sa Pelješca.

BORBE BRIDADE NA POLUOSTRVU PELJEŠCU

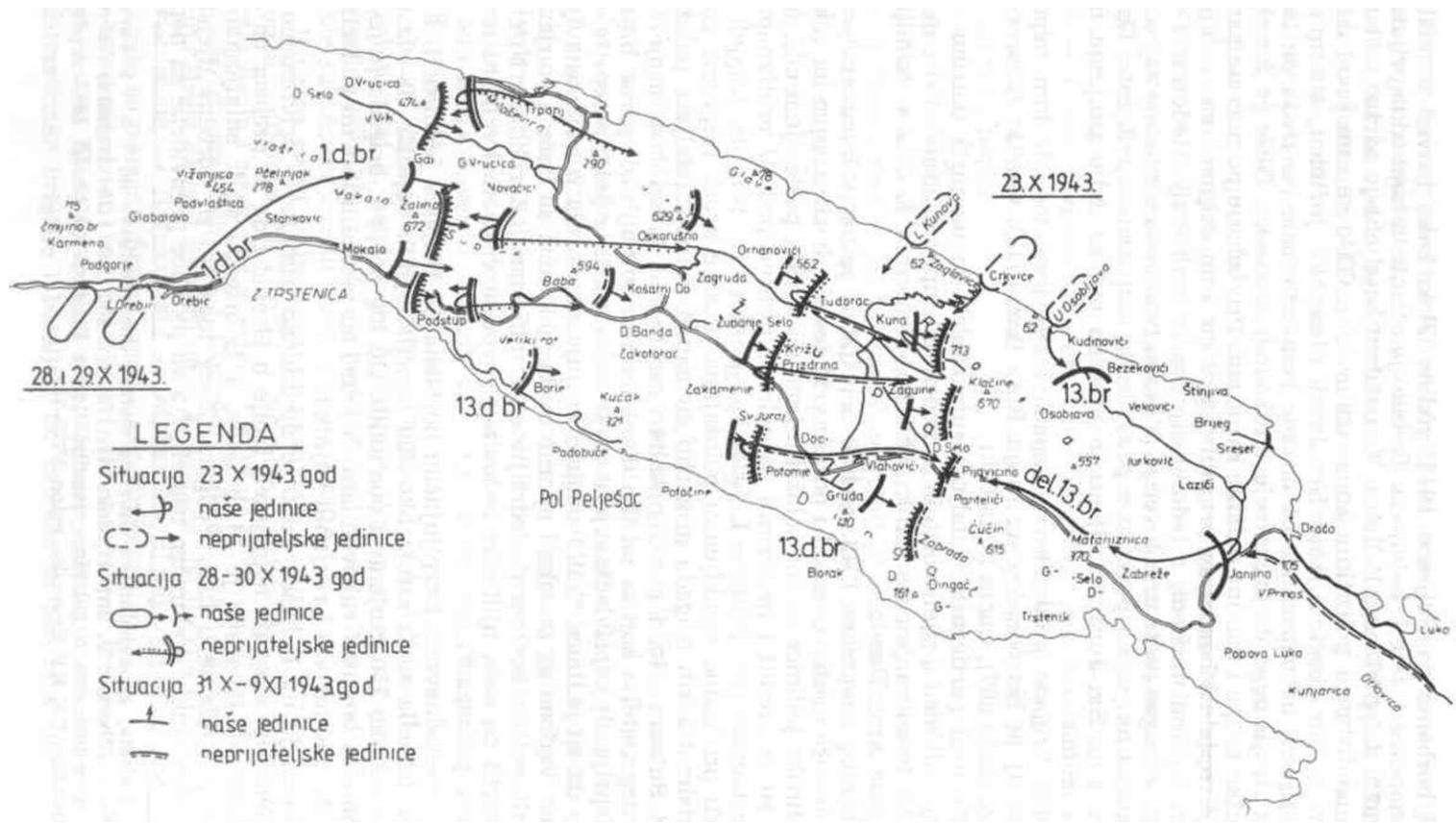
Štab 1. dalmatinske brigade odlučio je da 1. i 4. bataljon prebaci morskim putem od Podgore preko Korčule i iskrca ih u Orebiću, dok su ostali dijelovi brigade ostali na Biokovu. Na zahtjev načelnika štaba 26. divizije na Pelješac je prebačen i 1. bataljon 3. dalmatinske brigade (Biokovski), koji je bio stavljen pod komandu 1. dalmatinske brigade. Bataljoni nisu bili ojačani niti podržavani teškim naoružanjem.

Jedinice 13. brigade koje su danonoćno vodile borbu, na teško prohodnom terenu u vrlo lošim vremenskim uslovima, bile su do te mjere iscrpljene da se na njih nije moglo osloniti prije nego što se odmore i srede.

U noći između 27. i 28. oktobra 4. bataljon 1. dalmatinske brigade ukrcao se u Podgori i iskrcao 28. oktobra ujutru u Orebiću. Istog dana stupio je u borbu sa njemačkim jedinicama koje su skoro neometano nadirale ka Orebiću. Prvi bataljon 1. brigade se ukrcao u noći između 28. i 29. oktobra u Podgori i ujutro 29. se iskrcao u Orebiću i zajedno sa 4. bataljonom spriječio dalje njemačko nadiranje. Prvi bataljon 3. dalmatinske brigade 9. divizije se iskrcao u Orebiću 30 oktobra.⁸⁸⁾

U noći između 31. oktobra i 1. novembra jedinice 1. brigade i dijelovi 13. brigade prešli su u napad i energičnim noćnim djejtvom uspjele da razbiju neprijatelja i da ga natjeraju na povlačenje. U ovom odlučnom jurišu borci 13. brigade, i pored krajnje iscrpljenosti, ugledali su se na drugove 1. brigade pa su i oni smjelo i odlučno napadali. Do mraka 1. novembra jedinice NOVJ su uspjele da ovladaju linijom Ostri vrh (kota 313), Baba (kota 573), Bjela ploča (kota 503), Veliki rt (kota 303). U prvi mah izgledalo je da će se neprijatelj pod pritiskom partizana i dalje povlačiti, ali njemački bataljon koji je nastupao od Stona pristigao je u pravo vrijeme, prihvatio dijelove koji su bili u povlačenju i upornom odbranom zaustavio napad.

U toku noći između 1. i 2. novembra neprijatelj je sredio svoje redove i uz podršku artiljerije i minobacača prešao u protivnapad i pokušao da odbaci jedinice NOVJ sa dostignute linije. Za te položaje vodile su se veoma oštre i uporne borbe, vršeni su juriši i protivjuriši. Nijemci su nastojali da po svaku cijenu odbace partizane i da poprave svoj položaj na Pelješcu. Jednim snažnim protivjurišom 1. i 4. bataljona 1. brigade neprijatelj je bio odbačen na liniju Sv. Juraj (kota 547), Križ (kota 417), Stražište (kota 451).

Sema 8 – Borbe na poluostrvu Pelješcu

U borbama na Pelješcu 1943. godine Glišo Laka je već postavljen za komandira 3. čete 1. bataljona. Trebalo je očistiti tu kotu od neprijatelja i produžili dalje čišćenje Pelješca. Komandant bataljona je održao sastanak sa komandirima i političkim komesarima četa. Glišo se sam javio da sa svojom četom zbaci sa kote Sv. Juraj njemačku jedinicu, što mu je i dozvoljeno, uz napomenu da on kao komandir čete ne treba da bude prvi u stroju nego da organizuje i rukovodi napadom. Glišo je formirao bombaške grupe i dao im zadatke za napad. Privlačenje po noći uz kamenjar je uspjelo i bombe su prasnule na vrhu kote. Nijemci su razbijeni, dobrim dijelom uništeni, a jednim dijelom se razbježali. Međutim, Glišo Laka nije mogao da se uzdrži već je pošao sa bombama u rukama zajedno s bombašima na juriš i poginuo u prvoj borbi kao komandir 3. čete. Osvajanjem kote Sv. Juraj bataljonu je otvoren put za dalje gonjenje njemačke jedinice.

Obje brigade produžile su napade i slijedeće noći. U tom napadu neprijatelj je bio odbačen na liniju Rota (kota 713), Gradac (kota 470), Sutvara (kota 567), Cućin (kota 616).

Iste noći partizanski bataljoni su pokušali da na juriš zauzmu i te položaje, ali nisu uspjeli pošto ih je neprijatelj uporno branio. Pri napadu na Rotu teško ranjen zamjenik političkog komesara 1. čete 4. bataljona 1. brigade Ante Damić.

Sedmog novembra 1943. godine neprijatelj je uz podršku artiljerije i minobacača prešao u napad i poslije vrlo žestoke borbe uspio da odbaci dalmatinske jedinice sa tih položaja. Imajući u vidu postavljeni cilj, partizani su se sredili i pripremili za odlučni protivnapad. U protivnapadu su učestvovalе sve jedinice 1. brigade i dijelovi 13. brigade. Uspjelo se ovladati prethodno izgubljenim položajima. Poslije kraće pripreme bataljoni dalmatinskih brigada produžili su napad na neprijateljske položaje Rota i Sutvara. No, i pored nekoliko uzastopnih juriša nisu uspjeli da zbace neprijatelja koji se na tim dominantnim položajima uporno branio.

Neprijatelj je privlačio svježe snage sa kopna. Iz izvještaja neprijatelja vidi se da su jedinice NOVJ ulagale krajnje napore da izvrše postavljeni zadatak. Vođene su žestoke i uporne borbe u kojima su borci i starješine pokazali veliku borbenost, izdržljivost i umješnost. Zarobljeni Nijemci su govorili da se u njihovim redovima govori o visokom kvalitetu naših borbenih jedinica.⁸⁹⁾

U desetodnevним iscrpljujućim borbama na Pelješcu jedinice 1. i 13. brigade izbacile su iz stroja oko 500 neprijateljskih vojnika, uz vlastite gubitke od oko 350 ranjenih i poginulih. Od tog broja 1. brigada je imala 29 poginulih boraca i rukovodilaca. Nijemci su prema njihovim podacima, imali oko 350 mrtvih i ranjenih vojnika.

Operacija na Pelješcu samo je djelimično uspjela – privremeno je otklonjena opasnost da neprijatelj izbije u Orebić i da se prebaci na ostrvo Korčulu. Izvučena je 13. brigada, a 1. brigada sa 1. bataljonom 3. brigade povukla se u luku Podgora. Zbog toga što su borbena dještva na Pelješcu imala djelimičan uspjeh, što su jedinice predviđene za napad

2371

⁸⁹⁾ Izvještaj zapovjedništva Glavnog stožera domobranstva od 7, 8. i 9. novembra 1943. g. (Zbornik V, knj. 21, dok. 171, 173, 174, 180, 183. i 184 Izvještaj Glavnog stožera domobranstva o gubicima neprijatelja na Pelješcu od 19. IX 1943. g. Arhiv VII, mikrofilm CK KP Hrvatske, rolna 3/779-782.

na Makarsku zadržane na Pelješcu više od deset dana, štab divizije nije imao drugih snaga za napad na Makarsku.

Dok su se vodile ogorčene borbe na poluostrvu Pelješac stanje na području sjeverno od Biokova stalno se pogoršavalo. Potvrdile su se ranije procjene da će neprijatelj preduzeti snažnija ofanzivna djestva na Makarsko primorje i teritoriju sjeverno od Biokova. Snage 7. SS divizije prešle su u nastupanje sa ciljem da zauzmu Makarsko primorje i ovladaju prostorom sjeverno od Mosora i Biokova.

Prema obavještenjima naših jedinica, sa prostora Mosora i Biokova dva ojačana bataljona 7. SS divizije nastupala su pravcem Split – Omiš – Dubci zahvatajući planinski masiv Mosor, jedan ojačani bataljon iste divizije nastupao je od Trilja ka Cisti – Provo, a motorizovane snage jednog ojačanog bataljona nastupale su od Imotskog preko Lovčena u pravcu Ciste – Provo. Ovakvo usmjeravanje djestava jedinica 7. SS divizije otkrilo je namjeru neprijatelja da ovlada prostorom Omiš – Mosor i sjeverno od Biokova, a zatim da nabaci i uništi jedinice NOVJ u Makarskom primorju.

Štab 26. divizije je zaključio da dalje angažovanje snaga na odbrani Pelješca nije cjelishodno, jer su bili mali izgledi na uspjeh čak i po cijenu velikih žrtava. Zbog toga je štab 26. divizije odustao od odbrane Pelješca. U to vrijeme naročito jak pritisak neprijatelj je ispoljio na pravcu Lovreć – Sestanovci i Zagvozd – Kozica. Rasporedom i ispoljenim djestvima neprijatelja prijetila je opasnost prodora od Omiša preko Baške Vode za Makarsku i preko Kozice za Podgoru.

BORBE NA BIOKOVU

Štab 26. divizije ocijenio je da je situacija zapadno i sjeverno od Biokova vrlo složena i teška, tim više što je Makarska u rukama neprijatelja, pa je bilo potrebno poduzimati hitne mjere radi sprječavanja prodora neprijatelja preko Biokova i zauzimanja Makarskog primorja. Tada štab 26. divizije uz saglasnost i odobrenje štaba 8. korpusa, donosi odluku da 1. dalmatinsku brigadu povuče sa Pelješca, prebaci je i prikupi na Biokovu, ojača odbranu Biokova i da u povoljnom momentu sa ostalim snagama koje se tamo brane pređe u napad sa ciljem razbijanja neprijateljskih snaga sjeverno od Biokova, a 13. dalmatinsku brigadu da prebaci na Korčulu radi odbrane tog ostrva.

U luci Trpanj na poluostrvu Pelješac 1. i 4. bataljon 1. brigade sa pridodatim joj 1. bataljonom 3. brigade ukrcali su se na brodove Ratne mornarice NOVJ koji su ih prebacili u Podgoru 11. novembra 1943. godine, odakle su odmah izvršili marš u rejon Kozice.

Jedinice neprijatelja koje su nastupale sa pravca Trilja uspjele su da odbace dijelove 20. divizije i Mosorski partizanski odred prema selu Gornja Brela i spojile se u rejonu Zadvarja. Neprijatelj je svoja djestva usmjerio prema Dubcima i Gornjim Brelima. Na položajima Dubci – Gornja Brela nalazili su se dijelovi 8. brigade 20. divizije koji su zatvarali pravac Brela – Baška Voda – Makarska. Slabije jedinice neprijatelja napadale su pravcem Sestanovac – selo Grabovac.

Istovremeno su neprijateljske jedinice ojačane tenkovima napadale sa pravca od Imotskog prema selu Grabovac gdje su odbacile 2. bataljon 1. dalmatinske brigade i bataljon 11. brigade sa položaja Oljača – Sr.

Gora prema Zagvozdu i spojile se u Grabovcu sa jedinicama koje su napadale sa pravca Sestanovca.

Po izvršenom spajanju u rejonu Grabovac neprijatelj je produžio nastupanje u dva pravca: glavninu snaga sa tenkovima usmjelio je na dvije komunikacije od sela Grabovac ka Zagvozdu, dok je jedan dio snaga nastupao od sela Grabovac sjevernim padinama Biokova u pravcu Sv. Jure. Postojala je opasnost da izbije i presječe komunikaciju Kozica – Podgora i na taj način odsječe jedinice NOV i POJ koje su se nalazile na prostoru južno od Dubaca do Vrgorca, čime bi te jedinice doveo u vrlo ležak položaj. Istovremeno je neprijatelj vršio pritisak na Imotski partizanski odred koji je zatvarao pravac Imotski – Zagvozd na položajima zapadno od Osoja.

Drugi bataljon 1. brigade i bataljon 11. brigade vodili su žestoku i upornu borbu na pravcu Grabovac – Zagvozd. Upućen je dio 2. bataljona na položaj Sv. Jure radi sprječavanja prodora neprijatelja na Biokovo. Dvadesetog novembra 1943. godine 1. brigada se sa svoja dva bataljona (1. i 4) i ranije pridodatim 1. bataljonom 3. brigade prikupila u rejonu sela Kozice.

Radi olakšanja na pravcu Zadvarje – Dubci – Baška Voda i otklanjanja opasnosti da neprijatelj prodre u Makarsku, štab 26. divizije je donio odluku da u borbu uvede 1. dalmatinsku brigadu, ojačanu bataljonom 11. brigade opštim pravcem Zagvozd – Grabovac, sa zadatkom da razbije neprijatelja u rejonu Grabovca, a zatim produži napad u pravcu Sestanovac – Zadvarje i time ugrozi bok i pozadinu neprijatelja, koji nastupa na pravcu Dubci – Baška Voda – Makarska.

U toku noći između 11. i 12. novembra 1. dalmatinska brigada prešla je u napad duž komunikacije pravcem Zagvozd – Grabovac. Slijedeće noći vodila se veoma žestoka borba na prostoru između Zagvozda i Grabovca. I pored nekoliko puta ponovljenih juriša, bataljonima 1. brigade nije uspjelo da razbiju neprijatelja koji je pružao snažan otpor. Ranije pripremljenom vatrom iz artiljerije tenkova i minobacača uspješno je odbijao juriše jedinica 1. brigade. Tamo gdje je i postignut uspjeh, neprijatelj je protivjurišima uspeo da odbaci dijelove brigade. Ovako jak otpor i protivnapade neprijatelj je izvodio sa novopridošlim pojačanjima. Istovremeno neprijatelj je odlučno napadao na položaje Imotskog partizanskog odreda, pa je prijetila opasnost da sa te strane prodre u Zagvozd, čime bi bio ugrožen desni bok 1. brigade. Zbog toga je štab 1. dalmatinske brigade bio primoran da uputi jedan bataljon da ojača odbranu Imotskog odreda i time obezbjedi desni bok. Odvajanjem bataljona na obezbjeđenje boka slabila je napadna i udarna moć brigade. U toj teškoj borbi brigada je uspjela da zaustavi prodor neprijatelja na pravcu Dupci – Kozica, da privuče na sebe neprijateljske rezerve i na taj način stvori vrijeme i olakša odbranu jedinica NOV i POJ u rejonu Dubci – Baška Voda. U toku dana 13. novembra otkriveno je pridolaženje svježih snaga neprijatelja od Imotskog, Vrgorca i Ploča.

Poslije neuspjelog napada 1. brigade i pristizanja novih snaga neprijatelja na položaju prema Biokovu osjetio se pojačan pritisak na svim pravcima napada.

Štab 26. divizije, procjenjujući situaciju došao je do zaključka da se njegove jedinice ne mogu dalje zadržavati na položajima sjeverno od

Biokova, već da je potrebno preduzeti bitne mjere za njihovo organizovano izvlačenje sa prostora Zagvozd – Zupa – Kozica, da bi se izbjegao odlučan udar neprijateljskih snaga. Posebno se pred štab divizije postavilo pitanje kako i kojim pravcem izvući jedinice 1. i 11. brigade i Imotskog odreda. Te snage nisu bile dovoljne da probiju neprijateljski položaj i da se izvuku prema sjeveru i omogućće izvlačenje pozadinskih dijelova, ranjenika i bolesnih boraca, jer je neprijatelj zaposjeo sve raskrsnice puteva koji vode ka sjeveru i raspolagao je motorizovanim jedinicama, pa je mogao da se brzim manevrima zabacuje ispred dijelova partizanskih jedinica, a i da ih napada nadmoćnijim i opremljenijim snagama s Biokova i iz pozadine.

Od raspoloživih snaga trebalo je odvojiti dio za zatvaranje pravca od Vrgorca i za obezbjeđenje pozadine. U ovakvoj složenoj situaciji štab 26. divizije donio je odluku da formira udarnu grupu za proboj od dijelova 1. i 11. brigade i Imotskog odreda sa zadatkom da razbije neprijateljske snage u rejonu sela Grabovac i obezbjedi prolaz i povlačenje ostalih dijelova i pozadinskih ustanova u pravcu Aržana. Da bi na vrijeme izvukao Makarski odred, štab divizije ga povlači iz rejona Brela na Kozicu da smjeni i oslobodi dio snaga 11. brigade i zatvori pravce Vrgorac – Kozice i Slivno – Kozice i na taj način obezbjedi pozadinske dijelove i bolnice.

Četrnaestog novembra Makarski partizanski odred izvršio je smjenu jedinica 11. brigade. U toku tog dana završeno je formiranje udarnih grupa za proboj i obavljene su potrebne pripreme za noćni napad 14/15. novembra.

Po padu mraka 14. novembra udarne grupe pošle su u napad na pravcu Zagvozd – Grabovac. Međutim, i pored snažnog napada, nije postignut uspjeh, jer je neprijatelj bio spreman pošto je očekivao napad partizanskih snaga pa se nije moglo postići iznenađenje. Neprijatelj je, pored podesnih položaja, raspolagao brojnim i tehnički opremljenim snagama, a na ovom pravcu imao je jake rezerve kojima je blagovremeno intervenisao. Redali su se juriši i protivjuriši, a gdje su dalmatinske jedinice postigle uspjeh, neprijatelj je protivjurišima povraćao te položaje.

Istovremeno je neprijatelj ispoljavao pritisak sa pravca Vrgorac – Kozica i Slivno – Kozica. Pošto nije uspjelo da se izvrši proboj a neprijatelj je počeo stezati обруč oko partizanskih jedinica, moralo se prići traženju izlaza u drugom pravcu.

NA OSTRVU HVARU

Štabovi 26. divizije i Mornarice NOV odlučili su da sve snage sa Biokova evakušu brodovima na ostrvo Hvar i Brač. Takva odluka bila je krajnja mjera da se i onako iscrpljene jedinice 26. divizije izvuku ispod udara nadmoćnijih neprijateljskih snaga i moglo bi se reći jedino pravo rješenje u tako teškoj situaciji.

Prebacivanje jedinica sa Biokova na ostrvo bilo je vezano sa mnogo poteškoća i opasnosti a glavna poteškoća je dolazila zbog nedovoljnog brodskeg prostora za prebacivanje tako velikog broja ljudi i tovarnih grla u kratkom vremenu. Sve je trebalo prebaciti u toku jedne noći, jer se nijedan brod nije smio zateći u toku dana na moru. Od svih jedinica zahtjevali su se disciplina i red, a od zaštitnih dijelova krajnja upornost

i požrtvovanje za spriječavanje neprijatelja da ugrozi ukrcnu luku i poremeti red ukrcavanja. Trebalo je mnogo opreznosti i umješnosti u odavanju od neprijatelja kako bi se spriječilo da svom snagom nasrne na leđa glavnine u povlačenju.

Posebno je bila teška uloga posada brodova Mornarice NOVJ da samopregorno, smjelo i organizovano izvršavaju svoj dio zadatka.

Šesnaestog novembra 1943. godine štab Mornarice je naredio da odmah po padu mraka brodovi uplove u luke Podgora i Drašnice. Toga dana vremenske prilike na moru su bile takve da je bilo nesigurno hoće li svi brodovi uploviti u svoja odredišta. Zahvaljujući hrabrosti mornara i komandi brodova, njihovoj upornosti, disciplini i pravilno shvaćenom zadatku, brodovi su stigli na svoja mjesta u određeno vrijeme.

Mornarica NOVJ je raspolagala sa malim naoružanim ribarskim brodovima raznih tipova i veličina, koji su mogli da ukrcaju 200–300 ljudi. Bili su opremljeni prilično dotrajanim motorima, ali vođeni čvrstim ribarskim i radničkim rukama.

Istog dana po padu mraka otpočelo je izvlačenje jedinica sa položaja i upućivanje u određene luke i mjesta ukrcavanja. Prevoženje jedinica na ostrvo odvijalo se po planu Mornarice NOVJ i štaba 26. divizije.

Prva dalmatinska brigada povlačila se preko Kozice za luku Podgora. Ukrcavanje je vršeno po redu pristizanja jedinica. Odredište iskrcavanja bio je istočni dio ostrva Hvara u uvali Bristova, sjeverno od sela Bogomolje. I pored velikih zalaganja boraca, mornara i komandi brodova, bilo je i poteškoća koje se nisu mogle riješiti. Zbog nedostatka brodskog prostora, nisu se mogla utovariti sva tovarna grla, a dva artiljerijska oruđa bila su uništena. Posebno je bio problem što se veliki broj mjesnog stanovništva Podgore morao evakuisati, jer nije htjeo da dočeka okupatora bojeći se odmazde. Ovo je bio do tada najveći i vrlo složeni zadatak koji je izvršila mlada Mornarica NOVJ. Zahvaljujući odlučnosti, hrabrosti i disciplini mornara i komandi brodova, zadatak je potpuno izvršen.

Sve jedinice koje su vodile borbu na području Biokova i sjeverno od njega, i pored toga što nisu uspjele da se pobiju na sjever, bile su aktivne, uporne i disciplinovane. U tim borbama neprijatelj je imao oko 400 vojnika izbačenih iz stroja, uništena su četiri tenka i nekoliko kamiona. Gubici jedinica NOV i POJ bili su: 80 mrtvih i oko 170 ranjenih.⁰⁰⁾ U borbama oko Posušja i na Biokovu 1. brigada je imala 31 poginulog.

U drugoj polovini novembra na ostrvima Korčula, Hvar, Brač i Vis našle su se sve jedinice 26. divizije i 1. dalmatinska brigada sa svoja tri i sa pridodatim 1. bataljonom 3. dalmatinske brigade, Mosorski i Biokovski odred i 11. dalmatinska brigada, bez jednog bataljona.

Odluka da se brane srednjodalmatinska ostrva ostala je i dalje na snazi. Dolaskom na ostrvo 26. divizije i 1. dalmatinske brigade odbrana ostrva dobila je još veći značaj i po broju i jačini snaga veće izgleda. Štab 26. divizije odredio je slijedeći raspored: istočni dio ostrva Hvara branila je 11. brigada bez jednog bataljona, zapadni dio ostrva Hvara branila je 1. dalmatinska brigada sa 1. bataljonom 3. dalmatinske brigade, ostrva Brač i Šoltu branila je 12. dalmatinska brigada a 13. dalmatinska brigada branila je ostrvo Korčulu i manjim snagama ostrvo Mljet. Štab

^{**)} Izvještaj štaba 26. divizije, od 28. XI 1943. g. (Zbornik V. knj. 21. dok. 152).

26. divizije i štab Mornarice nalazili su se u gradu Hvaru, a štab 1. dalmatinske brigade nalazio se u Starom Gradu na ostrvu Hvaru.

Po povlačenju snaga 26. divizije na ostrva neprijatelj je jakim snagama zaposjeo i ovladao Makarskim primorjem i užurbano počeo da organizuje odbranu obale od Omiša do Metkovića a kasnije i dalje preko Vukova klanca do Stona zaključno sa poluostrovom Pelješcem.

Prema jačini neprijateljskih kopnenih snaga i privlačenju na srednji •Jadran pomorskih dijelova naziralo se da bi neprijatelj mogao preći u napad na ostrva. Štab 26. divizije i štab Mornarice NOVJ, uz saglasnost Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju, zaključili su da bi zauzimanjem ostrva neprijatelj olakšao saobraćaj pomorskim putem jug-sjeverozapad, a njihovim držanjem stvorio bi uslove da vrši kontrolu prilaza obali i sprječava pomorski desant saveznika. Time bi snage 26. divizije bile dovedene u još teži položaj nego u Biokovu.")

U duhu odluke da se ostrva brane, štab 26. divizije i štab mornarice NOVJ izdali su naređenja u kojima su obuhvatili raspored i zadatke potčinjenih jedinica. Radi lakšeg komandovanja, formiran je zajednički štab za odbranu ostrva i štabovi odbrane svakog ostrva posebno, u koji su ušli i štabovi brigada i mornaričkih odreda.

U sastav 26. divizije došla je i 1. prekomorska brigada koja je formirana u Italiji uglavnom od interniraca. Ta brigada je prebačena iz Italije na Korčulu radi pojačanja njene odbrane. Svim jedinicama naređeno je da pristupe organizaciji odbrane položaja koji im pripadaju da što prije i što bolje izvrše utvrđivanje, da pojačaju budnost i izviđanje i da političkim radom pripreme starješinski i borački sastav na teške uslove borbe i na krajnju upornost svakog pojedinačno na svom borbenom položaju.

Prva dalmatinska brigada je bila i dalje u sastavu 9. divizije, a kao privremeno pojačanje data pod komandu 26. divizije, ona je dobila zadatak da organizuje i brani zapadni dio ostrva Hvar.

Štab 1. brigade je u tom sastavu napravio plan svojih jedinica: 1. bataljon posjeo je i branio rejon uključno od sela Vrboska na obali. Hum, kotu 117, do zaključno sa rtom Dugi Rat; 4. bataljon posjeo je i branio rejon Dugog Rata, Provan rt do Kabali Rta; 1. bataljon 3. brigade je pod komandom 1. brigade posjeo i branio položaje Čisti dol, Tatinja Luka, rt Pelegrin, mjesto Hvar – Milna; 2. bataljon 1. brigade posjeo je i branio položaje mjesto Jelsa – selo Svirče, Sv. Nikola. Ovakav način posjedanja položaja odgovarao je linijskoj odbrani bez jačih rezervi. Ostrvo Hvar dugačko je 70 km i na svom većem djelu dostupno za iskrcavanje. Po svojoj dubini vrlo je usko, što je donekle i uslovljavalo ovakav način posjedanja.

DESANT NA MALI RAT

Štab 26. divizije, i pored glavnog zadatka odbrane ostrva Hvar, predviđao je da aktivnim djejtstvima, napadima manjih grupa na neprijateljska uporišta na obali uznemirava i stvara nesigurnost kod neprijatelja i omeđa njegove pripreme za iskrcavanje na ostrva. Danonočno se radilo na uređenju posjednutih položaja. U ostvarenju aktivnih djejtstava, 17. decembra

1943. godine pristupilo se organizovanju desanta na obalu. Za napad na obalu određena je jedna četa 4. bataljona 1. brigade i jedna četa iz 12. dalmatinske brigade sa ostrva Brača. Za rukovođenje desantom određen je komandant 4. bataljona 1. dalmatinske brigade Ljubo Truta. Zadatak desantne grupe bio je da iznenadnim noćnim udarom po neprijateljskim otpornim tačkama Mali Rat zapadno od Omiša likvidira posade neprijatelja i izvrši divirziju na postrojenja tamošnje tvornice. Izbor ovog mjesta desanta bio je uslovljen time što su te položaje, prema obavještajnim podacima, branile domobranske jedinice, a to je davalo veće izgleda na uspjeh.

U ovom prvom desantnom zadatku dogovoreno je sa zapadnim saveznicima da njihovim plovnim jedinicama i avijacijom sadejstvuju desantnoj grupi. Bilo je predviđeno i dogovoreno da jedna saveznička topovnjača za vrijeme desanta tuče neprijateljske položaje u rejonu Omiša. Englezi su obećali da će njihova avijacija za vrijeme napada bombardovati Omiš i okolne neprijateljske položaje. Ovako zamišljenom akcijom želje se stvoriti utisak kod neprijatelja da je u pitanju operacija većih razmjera.

Sadejstvo sa saveznicima samo je djelimično ostvareno. Saveznički brodovi su za vrijeme iskrčavanja patrolirali Bračkim kanalom i obezbjeđivali prevoženje i iskrčavanje i na taj način pružali zaštitu desantnim jedinicama. Neposrednu zaštitu desanta za vrijeme prevoženja i iskrčavanja i povratka obezbjeđivala je Mornarica NOVJ naoružanim brodovima.

Noću između 1819. decembra u 23. časa dvije čete su se iskrcale u uvali Sumpetar zapadno od Malog Rata. Iskrčavanje je bilo dosta teško i složeno, noć je bila suviše mračna pa je bilo vrlo teško pogoditi određenu uvalu za iskrčavanje. Zbog toga se desilo da se glavnina desanta iskrcala prije nego prethodni dijelovi za obezbjeđenje iskrčavanja glavnine, jer oficir iz 12. brigade koji je ranije bio poslat na mjesto iskrčavanja nije izvršio postavljeni zadatak prihvatanja desantnih snaga. On je morao da dogovorenim signalnim znakom odredi brodovima mjesta iskrčavanja kako bi se izbjeglo lutanje i povećala sigurnost uplovljavanja.

Odmah po iskrčavanju čete su izvršile nekoliko juriša nastojeći da likvidiraju neprijateljske otporne tačke. Zadatak je trebalo što prije izvršiti, jer je vrijeme do svanuća bilo vrlo kratko, a moralo se pod zaštitom noći ukrcati i vratiti u polazne luke.

Svi pokušaji desantne grupe da likvidira neprijateljsko uporište ostali su bez uspjeha. Neprijatelj je po broju i snazi bio jači nego što je po dobivenim podacima izgledalo. Njegova odbrana i sistem vatre bili su vrlo dobro organizovani. Posjeo je i uključio u sistem odbrane zgrade od tvrdog materijala, posade otpornih tačaka su bile budne i nisu dozvolile iznenađenje, vojnici su pružali žilav otpor.

Za vrijeme borbe desantnih jedinica diverzantske grupe nisu uništile fabrička postrojenja, ali su uspjele da poruše jedan most na komunikaciji Sumpetar – Omiš. U toku borbe doznalo se da je tako čvrst otpor neprijatelja pružen i zbog toga što su se u otpornim tačkama nalazili i Nijemci.

Poslije neuspjelog napada na neprijateljske otporne tačke desantna grupa oko 3.30 – 3.40 časova ukrcala se na brodove i vratila na Brač. Od iskrčavanja desanta do povratka na Brač prošlo je svega 30 – 40 minuta, što samo po sebi govori da se nije mogao postići željeni uspjeh.

Saveznički brodovi u Bračkom kanalu uspjeli su da potope jedan neprijateljski naoružani brod »Maonu« i još tri motorna broda koji su plovili ka Omišu.

Ovaj prvi desant pokazao je da nam je nedostajalo iskustvo za organizaciju desanta i napad desantnih jedinica, da organizacija izviđanja i obavještanja mora biti bolja i preciznija, da organizacija veze za vrijeme prevoženja desanta između brodova i organizacija prihvata na odredištima iskrcavanja mora biti stalna, tačna i blagovremena. Posebno treba istaći da su se morali vršiti bolji proračuni vremena tako da bi za izvršenje zadataka stajalo na raspolaganju više vremena.

ORGANIZACIJA RADA U BRIGADI NA HVARU

U decembru 1943. g. za vrijeme odbrane ostrva Hvara došlo je u brigadi do kadrovskih promjena. Na dužnost komandanta brigade došao je Bogdan Stupar, do tada komandant 1. bataljona. Dotadašnji komandant brigade Miladin Ivanović otišao je na novu dužnost. Na dužnost načelnika štaba brigade postavljen je Ljubo Truta, dotadašnji komandant 4. bataljona, na dužnost komandanta 1. bataljona postavljen je Ivan Guvo, dotadašnji komandir 2. čete 1. bataljona, na dužnost komandanta 4. bataljona postavljen je Vaso Đapić, dotadašnji zamjenik komandanta 4. bataljona, a na dužnost komesara bataljona postavljen je Branko Franičević.

. . .

Za vrijeme boravka jedinica 1. brigade na ostrvu Hvaru stvoreni su vrlo povoljni uslovi za vojnostručni, idejno-politički, kulturno-zabavni i sportski rad. Tu se otpočelo sa planskim radom u brigadi po svim sektorima. Sređene su jedinice, popunjena rukovodstva i učvršćene partijske i skojevske organizacije. Izvršena je i djelimična popuna brigade borcima Makarskog partizanskog odreda. Sve bataljonske partijske organizacije i jedinice pri štabu brigade, intendantura, previjalište i muzičko-pionirska četa postigli su značajne rezultate u radu.

Stanje brigade po bataljonima i prištabskim jedinicama je bilo:

- 1. bataljon je imao na licu mjesta 48 članova KPJ, 20 kandidata, 105 skojevaca i 336 boraca;
- 2. bataljon je imao na licu mjesta 35 članova KPJ, 16 kandidata, 86 skojevaca i 308 boraca;
- 1. bataljon 3. dalmatinske brigade je imao 60 članova KPJ, 4. kandidata, 137 skojevaca i 290 boraca;
- 4. bataljon je imao 46 članova KPJ, 24 kandidata, 108 skojevaca i 308 boraca;
- brigadna intendantura je imala 5 članova KPJ, 2 kandidata, 12 skojevaca i 28 boraca;
- brigadno previjalište – 4 člana KPJ, 2 kandidata, 15 skojevaca i 64 borca;
- muzičko-pionirska četa i kuriri – 7 članova KPJ, 1 kandidata, 19 skojevaca i 67 boraca;
- štab brigade – 5 boraca, svi članovi KPJ.

U brigadi je bilo 210 članova KPJ, 69 kandidata, 482 skojevca i 1.404 borca, od tog broja 93 su drugarice od kojih su 10 članovi KPJ, 5 kandidati a 53 skojevke.

Socijalni sastav članova KPJ, bio je 49% radnika, 5% intelektualaca i 46% seljaka. Kod kandidata i skojevaca su preovlađivali seljaci, pa radnici, a intelektualaca je bilo malo.

Pored rada u partijskim i skojevskim organizacijama na idejnom uzdizanju obuhvaćeno je 760 boraca, a sa ostalim se radilo kroz čitalačke grupe koje su prorađivale materijal prema uzdignutosti, ali su svi borci bili obuhvaćeni radom na političkom, vojničkom i kulturno-zabavnom sektoru. U brigadi je bilo 28 partijskih organizacija i četiri bataljonska biroa KPJ u četiri bataljona.

U svim partijskim organizacijama obrađen je: kratki kurs o Partiji i teorija o Partiji. U nekim je obrađivana istorija SKP/b i osnovi lenjinizma. Partijske organizacije su postale rukovodioci i organizatori života i rada u bataljonima. Pojačan je idejno-politički rad, disciplina i odgovornost u partijskim i skojevskim organizacijama.

U vojnostručnom pogledu rad je tekao svakodnevno kako u doba odмора, tako u borbama i pojedinačnom ukazivanju prilikom nastupanja i odstupanja. Svi borci su znali da rukuju svim vrstama oružja kojima su jedinice raspolagale. Iako je popuna brigade novim borcima bila česta, vojne starješine su ih brzo obučavale.

I na vojnom uzdizanju se radilo po unaprijeg utvrđenom planu. Vojne starješine blagovremeno su stvarale planove obuke, vršile potrebne pripreme i izvodile odgovorno taj plan. Disciplina u brigadi je bila na visini, borbenost takođe. Novi borci brzo su usvajali iskustva i stapali se sa starijim u jednu cjelinu.

Političke starješine izrađivale su planove političkog rada sa vojnicima i starješinama i posle priprema dosledno ga sprovodili. Pored spoljnopolitičkih pitanja, na sastancima po jedinicama su se razmatrala i unutrašnja pitanja jedinica. O Sovjetskom Savezu je održano 6–8 predavanja, koje je dobrim dijelom držao sovjetski oficir Vladimir Ljepuškin, oslobođen iz njemačkog zarobljeništva 1943. g. U brigadu ga je poslao Glavni štab NOV Hrvatske. On je boravio u brigadi 5 mjeseci.

Izdavane su svaki dan vijesti i o njima informisani svi borci. Politički komesari su držali brojne konferencije sa narodom i u velikom broju sela pomogli da se obrazuju NOO, a u nekim gdje su NOO postojali, a nisu i'unkcionisali ukazivali su im pomoć. Odnos prema narodu je bio sve bolji. Politički komesari su bili hrabri, odani i radni, ali u idejno-političkom pogledu nisu bili dovoljno teoretski uzdignuti, pa su morali posebno da se pripremaju za predavanja, a neki su čitali materijal na konferencijama.

Po svim bataljonima pa i četama formirani su kulturno-prosvjetni odbori. Nepismenost je bila skoro likvidirana, ali sa novim popunama dobijano je prilično nepismenih i sa njima se moralo intenzivno raditi.

Kulturno-prosvjetna predavanja iz opšteg znanja i nauke su takođe održavana u četama i bataljonima. Četni pjevački horovi i dramske grupe su služili kao škola i od njih su se birali najbolji za bataljonske horove i dramske grupe. Iz sastava svih jedinica formirana je jedna solidna kulturna ekipa brigade od boraca i rukovodilaca koji su imali afiniteta za kulturni rad. Na Hvaru su održane priredbe u Jelsi, Vrboškom, Starom Gradu, Brusju i Stradunu, u kojima je pored recitacija, skečeva i si. nastupao vrlo kvalitetan pjevački hor. Na tim priredbama davana je Nušićeva komedija »Analfabeta«, u kojoj je glavnu ulogu, načelnika, igrao sam ko-

Nogometni tim brigade u Starom Gradu na Hvaru stoje slijeva nadesno: 1. nepoznat borac, 2. Jozo Matošić, 3. Bizjak iz Šibenika, 4. Kućma Andrijanić, 5. nepoznat borac. Čuče slijeva nadesno: 1. nepoznat borac, 2. Bogumil Roje, 3. Vitimir Vrdo-ljak, 4. Mladen Berković, 5. Jakovljević, C. Bogomir Roje

mandant brigade. Na jednom broju priredbi uvodnu riječ je držao politički komesar brigade Ante Kronja Čenčo i najavljavao tačke. U tom radu im je pomagao muzički vod koji je formiran ponovo u brigadi. Svaki bataljon i četa izdavali su zidne i džepne novine pa i bataljonske listove.

Formiran je i fudbalski tim pri brigadi u kojem je bio, pored ostalih, i Jozo Matošić, i organizovao je fudbalsko takmičenje sa Političkim kursom Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju i protiv momčadi 11. brigade. Na tim utakmicama je bilo prisutno i stanovništvo Starog Grada i borci obližnjih jedinica. Da bi taj rad na sportskom polju dobio na značaju, čak je i politički komesar brigade Ante Kronja Čenčo sudio na nekim utakmicama. Tim takmičenjima razvijao se duh drugarstva. Djevojke iz Staroga Grada su sašile dresove za igrače a intendantska radionica brigade je napravila kopačke.

Održani su kursevi za bolničarke u tri maha sa po 14 drugarica, a potom i četvrti. Za prekomorsku brigadu dato je 20 bolničarki. Odjela su se prala na petnaest dana. Ljekar je održavao predavanja o bolestima i čuvanju od njih. Dežurne bolničarke po bataljonima vodile su brigu o higijeni.

Postojao je brigadni komitet SKOJ-a koji je vodio posebnu brigu o omasovljenju SKOJ-a, učvršćenju discipline i odgovornosti, a naročito o ideološko-političkom uzdizanju. Čitani su dijelovi iz knjiga — Stahanov i »Mati« od M. Gorkog i obrađivani u svim bataljonima. Na teoretske i po-

litičke sastanke su se pozivali i omladinci koji nisu bili u SKOJ-u. U brigadi je bilo 210 omladinaca koji nisu bili obuhvaćeni posebnim idejno-političkim radom.

Politički komesar i zamjenik političkog komesara i omladinski rukovodilac brigade pomogli su 1. prekomorskoj brigadi, koja je bila tek formirana, da organizuje i usmjeri partijske i skojevske organizacije po jedinicama kao i da organizuje vojno-politički i kulturno-zabavni rad u brigadi.

Dok su jedinice na Hvaru nesmetano radile na organizaciji odbrane, sređivanju i obuci jedinica, Nijemci su privlačili na Pelješac nove snage i plovna sredstva i pripremali napad na Korčulu. Ostrvo Korčula bio je vrlo važan objekat i za nas i za Nijemce. Osvajanjem Korčule Nijemcima bi se pružila prilika za napad i na druga ostrva i uslovi da slobodno koriste spoljne pomorske komunikacije. Time bi daleko lakše i sigurnije branili obalni pojas i spriječavali iskrcavanje naših i snaga saveznika na tom dijelu obale.

Za NOVJ ostrvo Korčula, sa svojim lukama i podesnim uvalama, činilo je bazu sa koje se moglo u povoljnom vremenu vršiti iskrcavanje na Pelješac i dalje na obalu. Sa Korčule se lako dolazilo na ostrva Mljet i Lastovo, koja su zajedno sa Korčulom činila oslonac i operativnu cjelinu. Gubitkom Korčule stvorile bi se veće mogućnosti neprijateljskih napada na ostala ostrva, čime bi se pogoršalo stanje 26. divizije i mogućnost odbrane ostalih ostrva.

Ostrvo Korčulu branile su dvije brigade: 13. dalmatinska brigada, koja je donekle stekla borbeno iskustvo na odbrani Pelješca, i 1. prekomorska brigada, koja do tada nije imala nikakvo borbeno iskustvo, Štab 26. dalmatinske divizije i štab Mornarice NOV formirali su štab za odbranu ostrva i štabove za odbranu svakog ostrva posebno.

S obzirom na ovakvu važnost Korčule za obje strane i na to da se raspolagalo podacima da neprijatelj vrši pripreme i da namjerava da izvrši napad na to ostrvo, naš štab za odbranu Korčule nije sve učinio da se odbrana uskladi sa procjenjenim napadnim pravcima.

Odlukom štaba za odbranu ostrva i štaba za odbranu Korčule željelo se zatvoriti svaku uvalu na sjevernom i jugoistočnom djelu obale. Takvim posjedanjem odbrane dobio se linijski borbeni raspored, jedinice su se razvukle na širokom frontu bez dubinskih rejlona odbrane i međusobne povezanosti. Ovakav način posjedanja odbrane lišio je branioca jake i dobro locirane rezerve, što je neprijatelju omogućilo lako napredovanje odmah po zauzimanju prve linije odbrane na obalnom rubu. To se negativno odrazilo na odbranu.

Nijemci su uz pomoć svoje obavještajne službe doznali kako je organizovana odbrana, kako su raspoređene jedinice i kakvim naoružanjem raspolažu jedinice NOVJ, koje su branile Korčulu. U okviru svojih zimskih ofanzivnih djejtava na jadranska ostrva, oni su 22. decembra 1943. g. ujutro snagama 750 puka (bez jednog bataljona) 118. njemačke lovačke divizije, uz snažnu podršku artiljerije iz rejona Orebić i sa naoružanih brodova, izvršili pomorski desant na istočnom dijelu Korčule. Odmah po

iskrcavanju prvih dijelova pješadije i stvaranja mostobrana neprijatelj je iskrcao i grupu tenkova koji su svojom vatrom i pokretom podržali pješadiju. U prvom naletu neprijatelj je uspio da razbije slabije dijelove 13. brigade, i da uz vrlo slab otpor produži nastupanje duž komunikacije u pravcu sela Smokvica preko sela Care.

Istog dana od pada mraka uspio je da ovlada selom Cara i izbije ns liniju kota 367 Celo (sjeverno od sela Smokvica) kota 303 – Velo brda – kota 140 – Mihajlovo brdo. Tog dana iz Orebića neprijatelj je prebacio jednu bateriju topova iz 668. divizionu 118. divizije i dovukao na položaj u Care.

Izbijanjem neprijatelja na tu liniju prestao je ozbiljan otpor na tom dijelu fronta. Glavnine snaga 13. i 1. prekomorske brigade ostale su razvučene po ostrvu i nije ih bilo moguće prikupiti i grupisati na pravcu prodora neprijatelja.

U takvoj situaciji na predlog štaba odbrane ostrva, štab 26. divizije je odlučio da sa dva bataljona 1. dalmatinske brigade pojača odbranu Korčule. Štab 1. dalmatinske brigade predlagao je da se na Korčulu uputi cijela brigada da bi na taj način intervencija bila uspješnija. Ovaj prijedlog štab za odbranu ostrva nije usvojio, vjerovatno zbog nedovoljnog poznavanja prilika i nevjerovanja u tako brz i lak uspjeh neprijatelja. Preovladavalo je mišljenje da će snage na Korčuli, ojačane sa dva bataljona 1. dalmatinske brigade, protivnapadom izbaciti neprijatelja sa ostrva. Međutim, borbene prilike i situacija na ostrvu odvijali su se suprotno od tih procjena.

Štab 1. dalmatinske brigade odlučio je da na Korčulu pošalje najiskusnije jedinice, 1. i 4. bataljon. Trebalo je da se oni noću 22/23. decembra prebace sa Hvara na Korčulu kako bi 23. decembra ujutro mogli da stupe u borbu. Međutim, uslijed lošeg vremena koje je vladalo na ovom dijelu Jadrana prebacivanje je moralo biti odgođeno za slijedeću noć.

Dvadeset trećeg decembra po padu mraka pristupilo se ukrcavanju bataljona na brodove Mornarice NOVJ koji su, pod zaštitom noći, uplovili u Velaluku i odmah ubrzanim maršem do svanuća stigli do sela Smokvica. Sa dijelovima brigade krenuo je i njen komandant Bogdan Stupar i zamjenik komesara Mirko Novović, a iste noći je na Korčulu pristigao komandant 26. divizije Niko Martinović. Po pristizanju u rejon Smokvica komandant brigade došao je u vezu sa ranjenim komandantom 13. brigade, Bogdanom Pecotićem, koji ga je upoznao sa situacijom na frontu, rasporedom i mogućnostima 13. i 1. prekomorske brigade i dao sugestije za upotrebu dijelova 1. brigade.

Štab brigade naredio je 1. bataljonu da produži marš u pravcu Cela a 4. bataljonu da produži marš preko sela Smokvice ka koti 160 i da obje kolone, čim izbiju na te položaje, uz kratku pripremu pređu u napad.

Pratećoj četi 4. bataljona naređeno je da zauzme i pripremi vatrene položaje u rejonu smokvičkog groblja, na jugozapadnom dijelu sela. Brigadni dijelovi za snabdjevanje (dio brigadne intendature) razmješteni su u Smokvici. Na samoj okuci puta iznad Smokvice nalazili su se vatreni položaji voda protivtenkovskih topova (2 topa 57 mm). Njihov zadatak je bio da djeluju po neprijateljskim tenkovima, no na ova oruđa nije se moglo ozbiljno računati, jer su imali vrlo mali broj granata. Na tim položajima kod prateće čete nalazio se komandant 26. divizije Niko Martinović i osmatrao razvoj borbe jedinica 1. brigade.

*Evakuacija ranjenika poslije borbe na položaju Smokvica – Cara na Korčuli,
24. 12. 1943.*

Silovitim jurišom 1. i 4. bataljona podržanih četom pratećih oruđa 4. bataljona 1. brigade uspjeli su da odbace neprijatelja sa isturenih položaja ka selu Care. Neprijatelj je poslije kratkog sređivanja, podrškom vatre artiljerije, minobacača i pokretom i vatrom tenkova, prešao u protivnapad duž komunikacija Care – Smokvica.

Dobrom podrškom čete pratećih oruđa, naročito dobrim gađanjem protivtenkovskih topova i otporom jedinica brigade, neprijateljski napad je odbijen uz osjetne gubitke i on je primoran da se ponovo povuče u Care.

Kada je neprijatelj otkrio vatrene položaje prateće čete i položaj protivtenkovskih topova, koncentrisao je artiljerijsku i minobacačku vatru po tim položajima. Jedna artiljerijska granata pogodila je minobacačku municiju koja se nalazila u neposrednoj blizini osmatračnice komandanta divizije Nika Martinovića, koji je od te eksplozije teže ranjen. U neposrednoj blizini nalazili su se komandir čete Gvido Lučić i komandir voda Ivo Tomić, koji su zadobili teže povrede, dok su četiri borca poginula. Ranjenim drugovima je ukazana najneophodnija pomoć. Evakuacija teško ranjenih do sanitetskih ustanova na ostrvu Hvaru nije se mogla ostvariti u toku dana, jer je neprijatelj bio aktivan na moru i u vazduhu. Pod zaštitom mraka ranjenici su prebačeni na Hvar. Svi pokušaji da se spasi komandant divizije ostali su bez uspjeha. Slijedećeg dana on je podlegao ranama. Komandir čete Gvido Lučić ostao je bez obje noge, a delegat voda Ivo Tomić izgubio je jednu nogu.

Istog dana bataljoni 1. brigade nastojali su da po svaku cijenu izbace neprijatelja iz Care i potisnu prema gradu Korčuli. Uspjeli su da odbace neprijatelja do Care, gdje im je dalje napredovanje zaustavljeno.

Iako je neprijatelj na frontu bio brojčano i tehnički nadmoćan, nije uspio da produži nastupanje u pravcu Smokvice. Zbog toga je izvršio manevar svježim snagama morskim putem u pozadinu brigade. Toga dana u kasnim poslijepodnevним časovima pojavilo se sedam neprijateljskih brodova jugoistočno od ostrva Korčule u pravcu luke Brna. Pred mrak Nijemci su pokušali da uplove u luku Brno, koju je branio jedan voć

Guido Lučić, komandir čete, ostao bez obje noge kod Smokvice

pješadije ojačan jednim protivoklopnim topom. Zahvaljujući dobro organizovanoj vatri pješadije i preciznom gađanju protivtenkovskog topa, neprijatelj je bio spriječen da se iskrca.

Pošto nisu mogli da se iskrcaju u luku Brno, Nijemci su produžili plovidbu na zapad ka uvali Karbuni. Odbranu položaja i zaštitu uvale Karbuni branio je jedan vod pješadije samo sa pješadijskim naoružanjem. Približavajući se uvali Karbuna, Nijemci su usmjerenom vatrom sa brodova natjerali vod da se povuče, pristali su na obalu, a potom odbacili: vod dalje i počeli iskrcavanje. Desantne jedinice u uvali bile su jačine oko ojačanog bataljona obalskih lovaca iz Brandenburškog puka.

Pojavom neprijatelja u uvali Karbuni zaprijetila je opasnost za jedinice NOV koje su se nalazile na prostoru istočnog djela Korčule. Desantne snage iz uvale su mogle za kratko vrijeme da napadnu 1. brigadu s leđa i da je zajedno sa snagama s fronta okruže. Druga mogućnost bila je da presjeku komunikaciju Smokvica – selo Blato – Velaluka i da nabace na besputni teren Korčule, a treća da zauzmu Velaluku i onemoguću partizanskim jedinicama povlačenje preko nje, a potom da se orijentišu na njihovo postepeno uništavanje.

U isto vrijeme u Velaluci su bili prikupljeni brodovi Mornarice NOVJ koji su imali zadatak da evakušu ranjenike i u slučaju potrebe da prihvate jedinice i sa ostrva Korčule prebace na ostrvo Hvar i Vis.

U novostvorenoj situaciji jedinice 26. divizije nisu se mogle dalje održati na Korčuli, pa je zato štab odbrane ostrva odlučio da po hitnom postupku evakuše sa Korčule i izvuče jedinice ispod udara neprijatelja. Odlukom je bilo predviđeno da se sa izvlačenjem počne odmah 24. decembra, da se odvajanje od neprijatelja izvrši u što većoj tajnosti pod zaštitom mraka. U tom smislu štab brigade je izdao naređenje bataljonima da se povuku sa položaja i ubrzanim maršem prebace u Velaluku, gdje će biti ukrcani i prebačeni na Hvar. Posebno je skrenuta pažnja bataljonima na neposredno obezbjeđenje u toku marša od Smokvice do Velaluke, jer je prijetila opasnost od neprijateljskih snaga iskrcanih u uvali Karbuni.

Štab brigade sa 1. bataljonom i intendanturom uspeo je da nesmetano izbije u Velaluku. Četvrti bataljon je bio određen da se kreće u zaštitnici.

Dolaskom štaba brigade u Velaluku uočeno je da ne ide sve po predviđenom planu. Brodovi mornarice bili su u luci sve dok se neprijatelj nije iskrcao u Karbunima – Prišba. Po padu mraka ukrcali su ranjenike i neke pozadinske dijelove i otplovili za Hvar. Onaj dio brodova koji je bio predviđen za ukrcanje jedinica isplovio je na spoljni ulaz Velaluke kako bi izbjegao eventualni dolazak neprijateljskih snaga sa kopna, da ih ne bi slučajno zatvorili u Velaluci neprijateljski brodovi.

U luci je ostavljena veza i signal da se pozovu brodovi kada stignu jedinice brigade. Međutim, u Velaluci bila je uskladištena velika količina razne municije za koju nije znao štab brigade. Da ne bi palo u ruke neprijatelja, politički komesar 2. bataljona Vicko Grgin, zapalio je skladište i obavjestio štab brigade tek onda kada je to učinio. Municija je vrlo sporo sagorjevala, nije eksplodirala odjednom nego je samo povremeno pucala i stvarala veliku rasvjetu. Posada brodova koja je čekala na ugovoreni signal bila je zbunjena i nije smjela da uplovi u pristanište, jer nije znala šta se zbiva. Svi pokušaji da se signalima pozovu brodovi, da se glasom i dovikivanjem prepoznaju ostali su bez uspjeha.

Sto je vrijeme više odmicalo zapaljen magacin sa municijom stvarao je češću i veću buku. Štab brigade je tada promjenio svoju odluku, pa je naredio da 4. bataljon skrene u luku Prigradicu, jer je dobio informaciju da u Prigradici čekaju brodovi. Ovoj odluci išlo je u prilog i to što se neprijatelj sa manjim dijelovima pojavljivao na komunikaciji Blato – Velaluka, i na osnovu svega toga uputio je kurire da sačekaju 4. bataljon i ukoliko ne prođe Blato, da ga skrenu u Prigradicu.

I pored povremenih eksplozija, u Velaluku je odlučio da uplovi jedan borbeni čamac savezničke mornarice. Sa posadom tog čamca je ugovoreno da oni prime kurira i nekoliko ranjenih boraca na čamac, da u povratku ka Hvaru obavijeste na ulazu u luku brodove Mornarice NOVJ, da uplove u Velaluku i ukrcaju jedinice. Štab brigade je predvidio, ukoliko ne dođu brodovi za ukrcanje jedinica, da se pred zoru jedinice povuku na sjeverozapadni dio ostrva i da se organizuje odbrana. Nešto oko 0.30 časova 25. decembra uplovili su brodovi u Velaluku, ukrcali sve što se u njoj nalazilo i otplovili za luku Hvar.

Četvrti bataljon je po odluci štaba brigade iz Blata skrenuo u uvalu Prigradica na sjevernoj obali Korčule. Na čelu kolone nalazio se politički

komesar bataljona Branko Franetović. On je u dogovoru sa komandantom bataljona trebalo da se blagovremeno poveže sa brodovima i zajedno SE komandantima brodova izvrši raspored jedinica i red ukrcajanja. Stabi brigade ni štabu bataljona nije bilo poznato da su uvalu Prigradica minirale jedinice NOVJ. Komesar bataljona, da bi stigao što prije u uvalu presjekao je okuku, naišao u minsko polje i poginuo.

Kada je 4. bataljon stigao u uvalu Prigradica, dogodilo mu se iste što i 1. bataljonu. Brodovi nisu došli niti je bilo izgleda da će u toku te noći doći. Stab bataljona se posavjetovao sa borcima. U bataljonu je bile ribara koji su poznavali more i svoje mogućnosti. Na obali je bilo ribarski! čamaca i vesala i borci ribari su predložili da se ukrcaju na te čamce i ne vesla pod zaštitom mraka isplove i prebace se na ostrvo Sćedro a sa njegi na Hvar.

Dio štaba bataljona sa kuririma ukrcao se na mali čamac koji je propuštao vodu, pa je jedan borac morao sve vrijeme da je izbacuje. Cita\ bataljon je do zore bio na svom odredištu samo je čamac štaba bataljon? zatekao dan na moru. Dvadeset petog decembra, pod zaštitom savezničk« avijacije došli su brodovi Mornarice NOVJ i prebacili ljudstvo sa ostrvs Sćedro na Hvar. Ti brodovi otkrili su čamac štaba 4. bataljona, doplovil do njega i ukrkali ga. Tako je čitav 4. bataljon stigao na ostrvo Hvar Time su se cijela 1. dalmatinska brigada i pridodati joj 1. bataljon 3. dal matinske brigade ponovo okupili na Hvaru.

Za neuspješnu odbranu ostrva Korčula bilo je više razloga. Prvo štab za odbranu ostrva nije dobro procijenio snage i mogućnosti neprijatelja i moguće pravce napada. Samim tim nije ni svoje snage (13. dalmatinsku i 1. prekomorsku brigadu) grupisao po pravcima već ih je postavio u linijskom rasporedu pokrivajući svaku luku i uvalu bez obezbeđenja odgovarajuće dubine i potrebnih rezervi. Napadom Nijemaca i Orebića na Korčulu i njihovim iskrcavanjem nije bilo snage koja ih je mogla baciti protivnapadom u more. Pogotovo kad su na Korčulu prebacil tenkove i artiljeriju mogli su nesmetano nadirati, zauzeli su selo Caz< i izbili na dominantne tačke pred Smokvicu.

Za neostvarenje ideje štaba 26. divizije da dva bataljona 1. dalmatinske brigade prihvate 13. i 1. prekomorsku brigadu i da zajedničkim snagama izbace Nijemce sa Hvara bila su značajna tri elementa:

- zadoenjenje dijelova 1. brigade za 24 časa zbog lošeg vremena na moru;
- protivnapad dva bataljona 1. brigade i odbacivanje Nijemaca o Smokvice do Caze bilo je više samostalna akcija bez organizovanog učešća 13. i 1. prekomorske brigade;
- time je neprijatelj dobio u vremenu.

Iskrcavanje neprijatelja u uvalu Zaglav pozadi borbenog raspored brigade pogoršalo je situaciju na Korčuli. Prvi i 4. bataljon 1. brigade nisu bili u mogućnosti da spriječe neprijatelja a pogotovo nisu mogli da ga izbace sa ostrva. Pojavom neprijatelja na zapadnom dijelu ostrva su poremećene veze jedinica i brodova, što je nametnulo orijentaciju 4. bataljona na luku Prigradica.

Ovaj neuspjeh odbrane Korčule je analiziran, iz njega su izvučeni pouke koje se više nisu mogle ponoviti i borački i starješinski sastav je obučavan kako braniti ili napadati ostrva.